

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONES MUSEORUM COMITATUS VESPRIMIENSIS
16. 1982

HOLL IMRE—PARÁDI NÁNDOR

NAGYKESZI KÖZÉPKORI FALU KUTATÁSA

**ERFORSCHUNG DES MITTELALTERLICHEN
DORFES VON NAGYKESZI**

KÜLÖNLENYOMAT — SEPARATUM

VESZPRÉM, 1983

NAGYKESZI KÖZÉPKORI FALU KUTATÁSA

A magyarországi középkori falvak régészeti kutatása során az elmúlt években jelentős eredménnyel járt a Sümeg melletti Sarvaly falu feltárása. Az itt végzett ásatás azt bizonyította, hogy a Dunántúl középső részének falusi építészete az alföldiektől építőanyagában, építésmódjában s részben a lakóház beosztásában és tüzelőberendezésében is különbözött.¹ Ennek eredményéből kiindulva, a Balatontól ÉNy-ra levő terület középkori falvainak pontosabb megismerésére 1979-ben ásatást kezdtünk Gyepükaján mellett, az egykori Nagykeszi falu területén. Az itteni munkától a lelőhely jellegére, a feltáráshoz kerülő építmények alapján elsősorban a település korára és a kutatás esetleges folytatásának lehetőségére próbáltunk választ kapni.

A LELŐHELY

A középkori falu maradványa a mai Gyepükaján községtől DK-re kb. 1—1,2 km-re, a falutól hosszan elterülő magasabb hátságon, a Nádtó-patak felőli széle közelében fekszik. A területnek ez a része fákkal és bokrokkal ritkán benőtt legelő.²

A FALU KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓ ADATOK

A magyar honfoglaló Keszi törzsnévből képzett Nagykeszi falut oklevélben 1230-ban említik először.³ Egy 1346-ban keltezett oklevél alapján arra következtettek, hogy temploma Szent Péter tiszteletére volt szentelve. Nagykeszi falu 1421-ben, 1458-ban és 1474-ben Szentkirálykeszi néven fordul elő, s a 16. századi adóösszeírásokban is így említik. 1531-ben Csabi Istvánnak 1 pusztá, 3 adófizető, 3 szegény telke, Csabi Mihály özvegyének 3 adófizető, 2 pusztá, 5 szegény telke, Hosszútóti Lászlónak 4 pusztá telke volt. Az 1542. évi összeírás szerint Csabi Farkas 2 adófizető, 2 szegény, 2 pusztá telket, Csabi Péter 2 adófizető, 4 szegény telket, Hosszútóti László 1 adófizető telket birtokolt. 1548-ban már pusztá községgként említik. A falu a környék többi településéhez hasonlóan, a török terjeszkedése és pusztítása következtében elnéptelenedett és nagy részében el is pusztulhatott. A század második felében valószínűleg csak részbeni újratelepülésére került sor; erre utal, hogy 1588-ban és 1594-ben újból említik; ekkor Csabi Mihálynak 1/2

adófizető telke van.⁴ Ezután többet nem írják össze. Az elpusztult falu határát Gyepű faluhoz csatolták. Templomának falairól és tornyáról egy évszázaddal ezelőtt, mint épségben levőről írtak.⁵

Nagykeszi falu a régi térképek egy részén is rajta van. Tomasich János 1792-ben Zala megyéről megjelent térképe Gyepű falutól DK-re a patak (a Marcal, mai nevén Nádtó-patak) mellett romos templommal (rudera capellarum) elpusztult falunak (praedium) jelöli. Ezt a területet ennél kissé részletesebben ábrázolja Lipszky János 1806-ban megjelent atlasza (1. ábra). Ezen

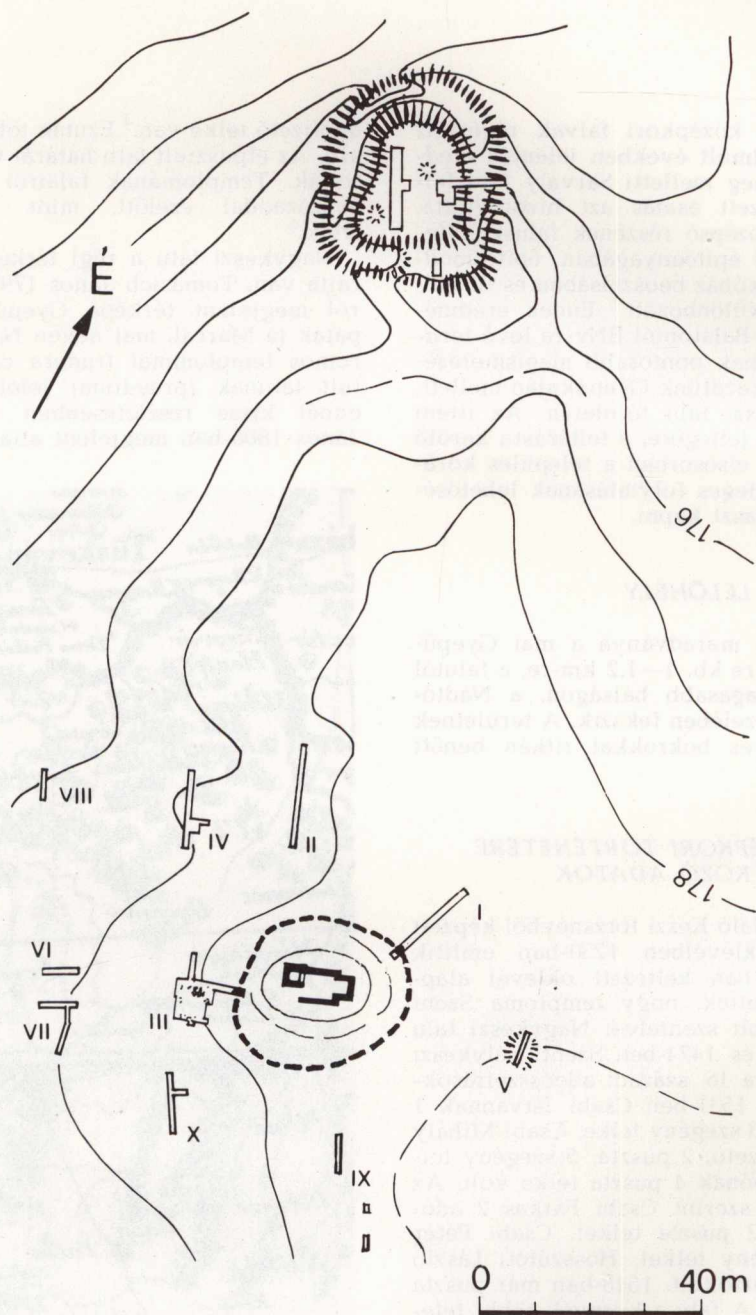
1. ábra. Részlet J. Lipszky térképéről (1806), Nagy- és Kiskeszzi elpusztult falvak helyével

Abb. 1. Detail der Landkarte von J. Lipszky (1806), eingezeichnet die verödeten einstigen beiden Dörfer Nagykeszi und Kiskeszzi

is Gyepű falutól DK-re, a patak K-i oldalán találjuk Nagykeszit, s ettől kissé D-ebbre a patak másik oldalán Kiskeszit. A Veszprém megyei Régészeti Topográfia terepbejárása, a többi adattal egyezően Nagykeszit a romosan ma is álló templomával azonosította, s a terepbejárás során Kiskeszit falu helyét is megtalálták.⁶

A TEMPLOM

Nagykeszi templomának romja a földhát széle közelében áll; a felszín ettől Ny-ra a Nádtó-patak felé lejt. Tornya csaknem ép, s a hajó falai is jórészt magasan állnak. A szentélynek csak a hajóhoz csatlakozó fala látszik a felszínen. Pontos

2. ábra. Nagykeszi. Ásatási helyszínrajz; D-en a falu temploma és a kutatószelvények, ÉNy-on a földvár

Abb. 2. Nagykeszi. Lageplan für die Ausgrabungsarbeiten; im Süden die Dorfkirche und die Erkundungsprofile, nordwestlich die Erdschanzung

alaprázának elkészítéséhez egyenes záródású szentélyének mindkét sarkát kibontottuk. (2, 3, 5. ábra).

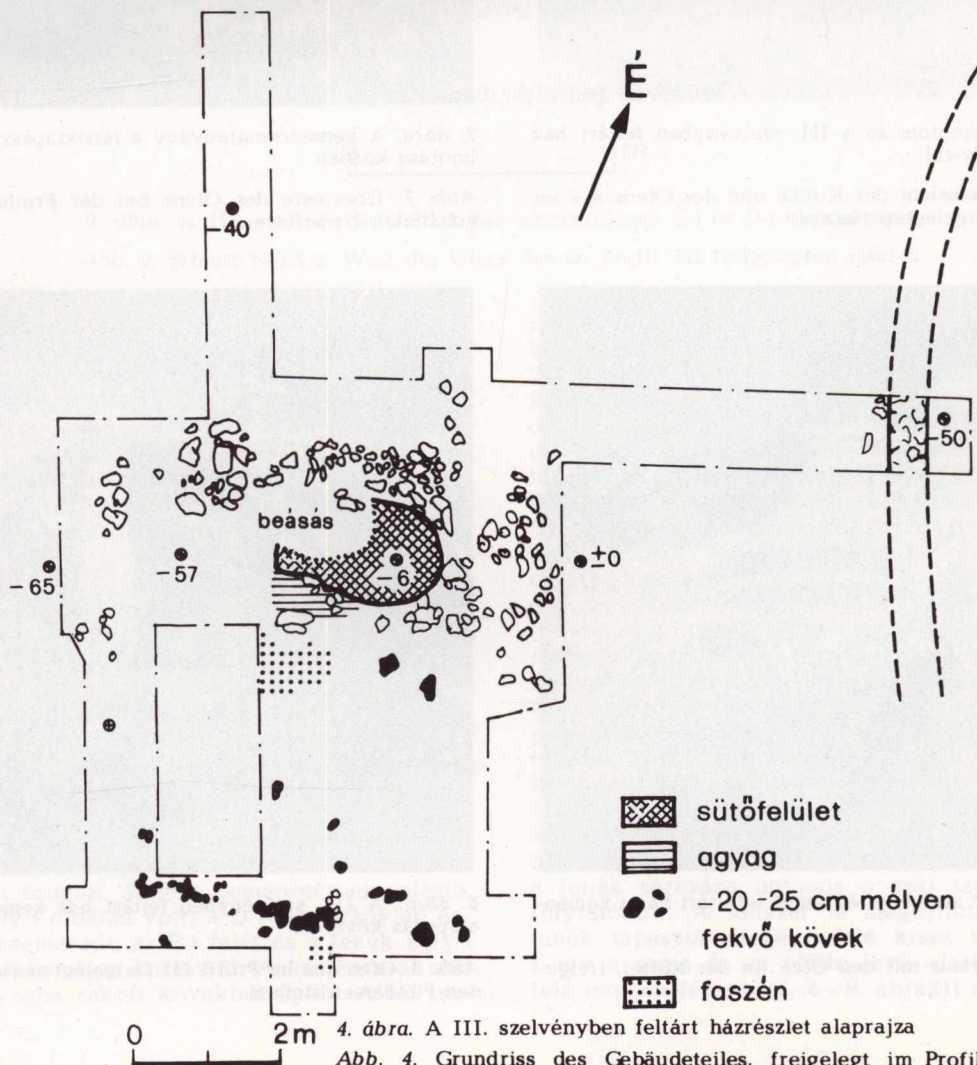
A templomot részletesebben Török László írta le, s megállapításait itt idézzük: „A templom a magyar kegyúri karzatos templomok csoportjába tartozik. Tornya védelmi jellegű, földszintje ablaktalan, a felsőbb emeleteken lőrés-ablakokkal látták el. Védelmi jellegre mutat az is, hogy a hajó és a torony közötti átjárás a földszinten hiányzott. A toronyba a kegyúri karzatról, az első emeletről lehetőleg bejutni. A karzatra a hajóból falépcső vezethetett. A torony földszintjének gerendás, első és második emeletének dongaboltozatos födéme volt. Az egyenes záródású szentény hossza 3,1 m, szélessége 2,8 m. A hajó hosszúsága 5,1 m, szélessége 4,5 m. A hajónak D felé három rézsús ablaka volt. A torony a főengelytől északabbra tolódott, a bejárat így kerülhetett ugyancsak a Ny-i oldalra. A templom megközelítően kör alakú körítőfalának nyomai ma is jól ki-vehetők. Átmérője kb. 30 m.”

Az elmondottakat annyiban egészíthetjük ki, hogy a templomot apróbb megmunkálatlan fehér mészkőből építették, s így fala jórészt ma is fehér színben áll előtűnk. A toronyfalnak helyenkint faragott sarokarmirozása van. Falsíkja nem

3. ábra. A templom ÉNy-ről

Abb. 3. Nordwestansicht der Kirche

4. ábra. A III. szelvényben feltárt házrészlet alaprajza

Abb. 4. Grundriss des Gebäudeteiles, freigelegt im Profil III.

függőleges, hanem enyhe kidomborodással fölfelé kissé összeszűkül. A falszövet vizsgálatából egyértelműen kiderült, hogy a torony a templommal egyidejűleg épült.

A templom nagyjából kör alakú körítőfalát az É—ÉK-i és a Ny-i oldalán kutatóárokkal vizsgál-

5. ábra. A templom és a III. szelvényben feltárt ház kemencéje Ny-ról

Abb. 5. Westansicht der Kirche und des Ofens des im Profil III freigelegten Hauses

6. ábra. A III. szelvény, és benne a feltárt ház a kemencével

Abb. 6. Das Haus mit den Ofen (in der Mitte), freigelegt im Profil III.

tuk. A falmaradvány vastagsága 0,6 m, alapozásból a gyepes felszín alatt csak a legelső kősorok maradtak meg.

Építési idejének pontosabb meghatározásához kevés adattal rendelkezünk. Faragványos részletek a fennálló maradványon nincsenek, de való-

7. ábra. A kemencemaradvány a fenéktapasztások felbontása közben

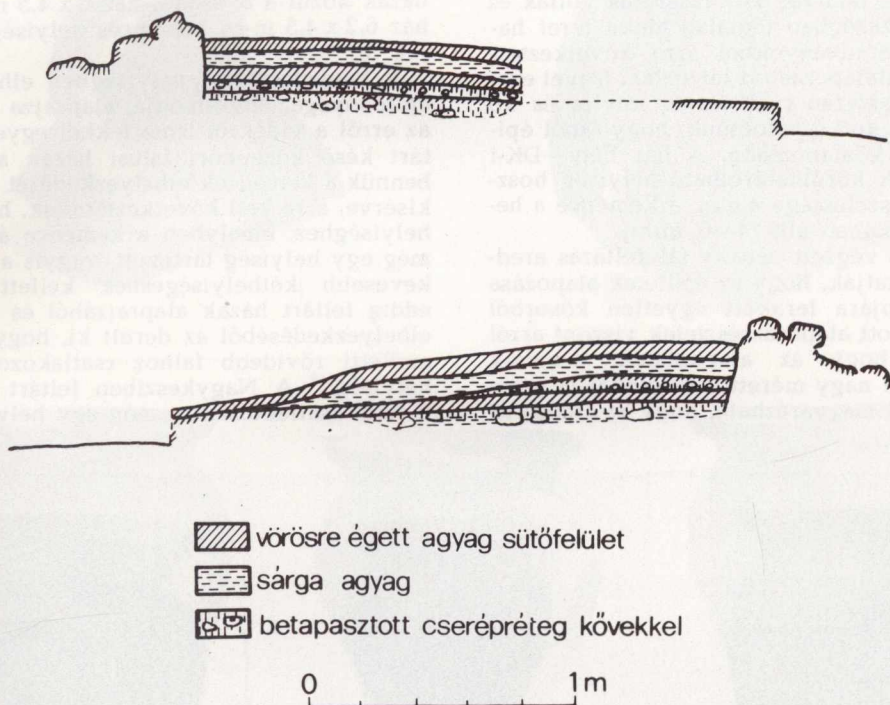
Abb. 7. Überreste des Ofens bei der Freilegung des gelehnten Unterfutters

8. ábra. A III. szelvényben feltárt ház kemencéje az alapozás köveivel

Abb. 8. Ofen des im Profil III freigelegten Hauses mit den Fundamentsteinen

1. ház kemencéjének metszetrajza

9. ábra. A III. szelvényben feltárt ház kemencéjének É-i és D-i metszetrajza

Abb. 9. Schnitt Nord u. West des Ofens des im Profil III freigelegten Hauses

színüleg eredetileg sem voltak. Alaprajza, a templomhajónak a toronnyal egyidejű építése arra utal, hogy nem a legrégebbi falusi templomokhoz tartozott. A Balaton-felvidék hasonló alaprajzú, egyenes szentélyzáródású és a hajóval nagyjából egyidejűleg épített tornyú falusi templomaival összehasonlítva s ezek korát figyelembe véve, a nagykeszi templomot a 13. század második negyedére keltezhetjük.⁸

A FALU RÉGÉSZETI KUTATÁSA A III. SZELVÉNYBEN FELTÁRT HÁZRÉSZLET

A falu egykori építményeinek megkeresésére a templom környékén, a körítőfalon kívül kutatószelvényeket ástunk. Legtöbb eredménnyel a templomtól Ny-ra a III. szelvény kiásása járt. Itt a templom körítőfalától 5 m-re, közvetlenül a gyeses felszín alatt kemencemaradvány került elő. (2. ábra). A kemencét a felszín alatt kövek és a részben rongált, átégett kemencefenék jelezte. Szája a Ny-i oldalán volt; a D-i fele aránylag ép-ségben megmaradt, az É-i felét és a fenék ÉNy-i részét beásás vágta keresztül. A kemencefal alsó része agyagba rakott kövekből épült. A fal ma-

radvényaiból, főleg az É-i és K-i oldalon a helyükön maradt kövekből négyzet alaprajzú, 2,5–2,8 m nagyságú kemencére következtethetünk. Falvastagsága 0,4–0,6 m lehetett. A fenéke ovális alaprajzú, átmérője 1,4–1,7 m. A kemencét kétszer is megújították, amelyet a kemencefenék egymásra tapasztott rétegei bizonyítanak. Összesen három rétegű volt. Legalul sárga agyagban a kemencealapozás nagyobb kövei és kavicsai feküdtek. Rajta apró kődarabkákkal kevert cserépedény-töredékekből álló vastag réteg húzódott és a közepe táján levő mélyedést is cseréptöredékek töltötték ki. A cseréprétegen a vörösre égett agyagtapasztás a kemencefenék volt. A fölötte levő, középső tapasztásréteg vékonyabb és fokozatos elvékonyodása csak a kemence szájáig terjedt. Ebből jóval kevesebb apró cseréptöredék került elő. A legfelsőben is alul cserépréteg feküdt (kő és kavics alig volt benne), fölötte vörösre átégett agyagtapasztás volt, mely a kemenceszáj előtt ért véget. Ennél az utolsó megújításnál a kemence száját is újból tapasztották; a fenék sározása ugyanis a száj tapasztásában folytatódott. A kétszer is megújított kemencefenék tapasztásrétege befelé kissé vastagodott, s így a szája és az előtte levő alacsony padka felé enyhén lejtett. (2, 4–9. ábra).

A kemence környékének feltárása során, a kemence É-i fala mellett Ny-i irányban, a kemencétől Ny-ra és D-re nagyjából azonos magasságban, néhány kisebb csoportban nagy kavicsok és kövek feküdtek. Átlagosan 30 cm szélességben és egyenes vonalban helyezkedtek el. Ezek a részletek a kemence falaival párhuzamosak voltak és egymásra derékszögben téglalap alakú teret határoltak. A maradványokból arra következtethetünk, hogy falalapozáshoz tartoztak. Mivel ezen kívül szétszórtan csak kevés kavics és kő került elő, arra kell gondolnunk, hogy fából épített ház állt a kőalapozáson. A ház ÉNy—DK-i tájolású volt. A körülhatárolható helyiség hosszúsága 5,7 m, szélessége 4,6 m, a kemence a helyiség ÉK-i sarkában állt (4—6. ábra).

A környéken végzett néhány falufeltárás eredményei azt mutatják, hogy az épületek alapozása legtöbbször lapjára lerakott egyetlen kőorból állt. Az itt kiásott alapozásrészletek viszont arról tanúskodnak, hogy az alapozáshoz nemcsak köveket, hanem nagy méretű kavicsokat is használtak. Ez azzal magyarázható, hogy az altalaj itt

helyenkint kavicsos,⁹ s ez az anyag az építkezéshez helyben rendelkezésükre állt.

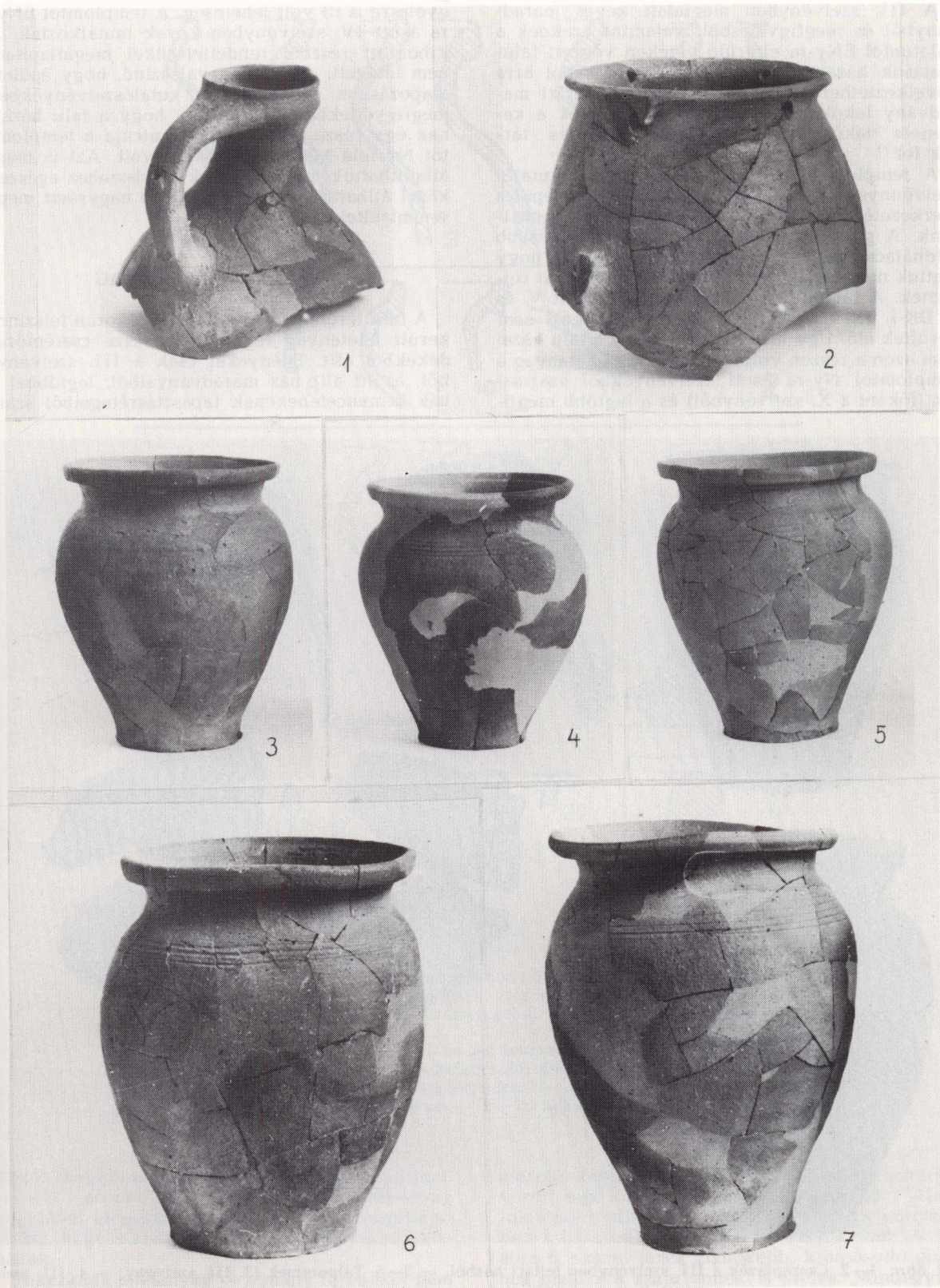
A helyiség méretét tekintve is elég nagy egyeztet találunk a környéken végzett faluásatások faépítésű házaik kemencés helyiségeivel. Mint alapterületében is a legközelebb állót, a sarvalyi házak közül a 8. számú ház 6 x 4,5 m-es és a 26. ház 6,2 x 4,5 m-es kemencés helyiségét sorolhatjuk fel.¹⁰

A kemencének a helyiségben elhelyezkedése, építőanyaga, építésmódja, alaprajza és mérete is az erről a vidékről ismertekkel egyezik.¹¹ A feltárt késő középkori falusi házak alaprajzát és bennük a kemencék elhelyezkedését figyelemmel kísérve, arra kell következtetnünk, hogy ahhoz a helyiséghez, amelyben a kemence állt, legalább még egy helyiség tartozott, vagyis a háznak legkevesebb kéthelyiségnek kellett lenni. Az eddig feltárt házak alaprajzából és a kemencék elhelyezkedéséből az derült ki, hogy a kemence melletti rövidebb falhoz csatlakozott még egy helyiség.¹² A Nagykesziben feltárt kemencéhez É felől csatlakozhatott még egy helyiség.

10. ábra. Cserépedények a ház kemencéjének felső tapasztásából

Abb. 10. Tongefässe aus dem oberen gelehnten Unterfutter des Ofens

11. ábra. Cserépedények a ház kemencéjének alsó tapasztásából

Abb. 11. Tonggefässe aus dem unteren gelehnten Unterfutter des Ofens

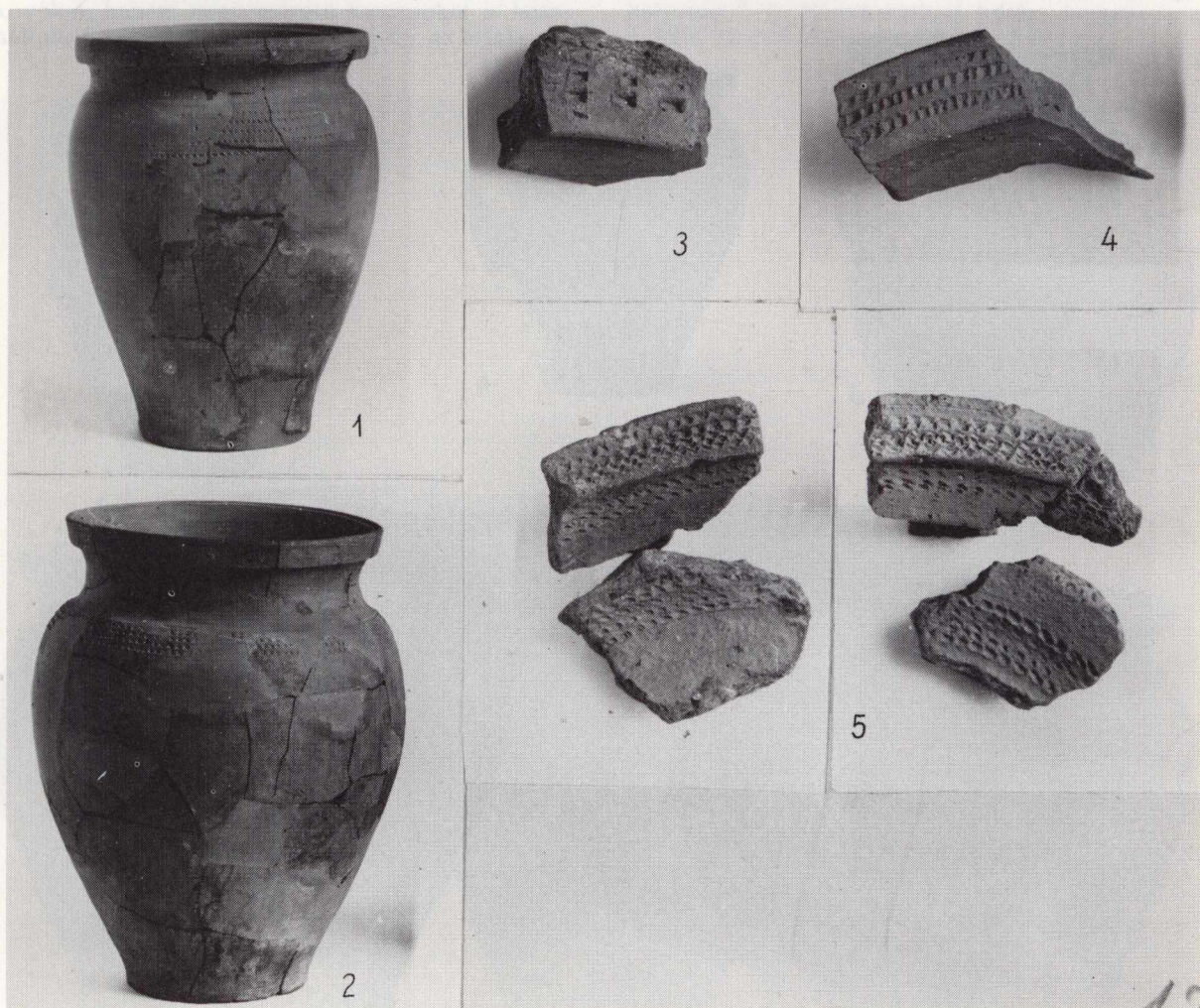
A III. szelvényben megtalált kevés maradványból és megfigyelésből, valamint ezeknek a Balatontól ÉNy-ra elterülő vidéken végzett falu-ásatások házaival való összehasonlításából arra következtethetünk, hogy az általunk feltárt maradvány lakókonyhás ház volt, amelynek a kemencés lakókonyháját találtuk meg és tár-
tuk fel.¹³

A templom környékén ásott néhány kutatószelvényvel a falu elhelyezkedéséről, a település szerkezetéről nagyon hézagos áttekintést kaphatunk. A gyepes felszínen alig észlelhető kisebb földhátacskákról és mélyedésekről kiderült, hogy alattuk nem az elpusztult házak maradványai rejtőznek. A templom körítőfalától K-re ásott V. és a DK-i IX. szelvényből cseréptöredékek sem kerültek elő. Úgy látszik ebből, hogy a falu házai nem ezen a részen voltak. A legtöbb leletanyag a templomtól Ny-ra ásott szelvényekből származik (főként a X. szelvényből) és a legtöbb megfi-

gyelésre is itt volt lehetőség. A templomtól ÉNy-ra ásott IV. szelvényben kövek mutatkoztak. A kibontott részből rendeltetésüket megállapítani nem lehetett, de nagyon valószínű, hogy épületalapozáshoz tartoztak. A kutatószelvényekben megfigyeltekből úgy látszik, hogy a falu házainak egy része, vagy talán az utcája a templomtól Ny felé kissé lejtő részen volt. Azt is megállapíthattuk, hogy a házak a felszínhez egészen közel állhattak és így nyomai is nagyrészt megsemmisültek.

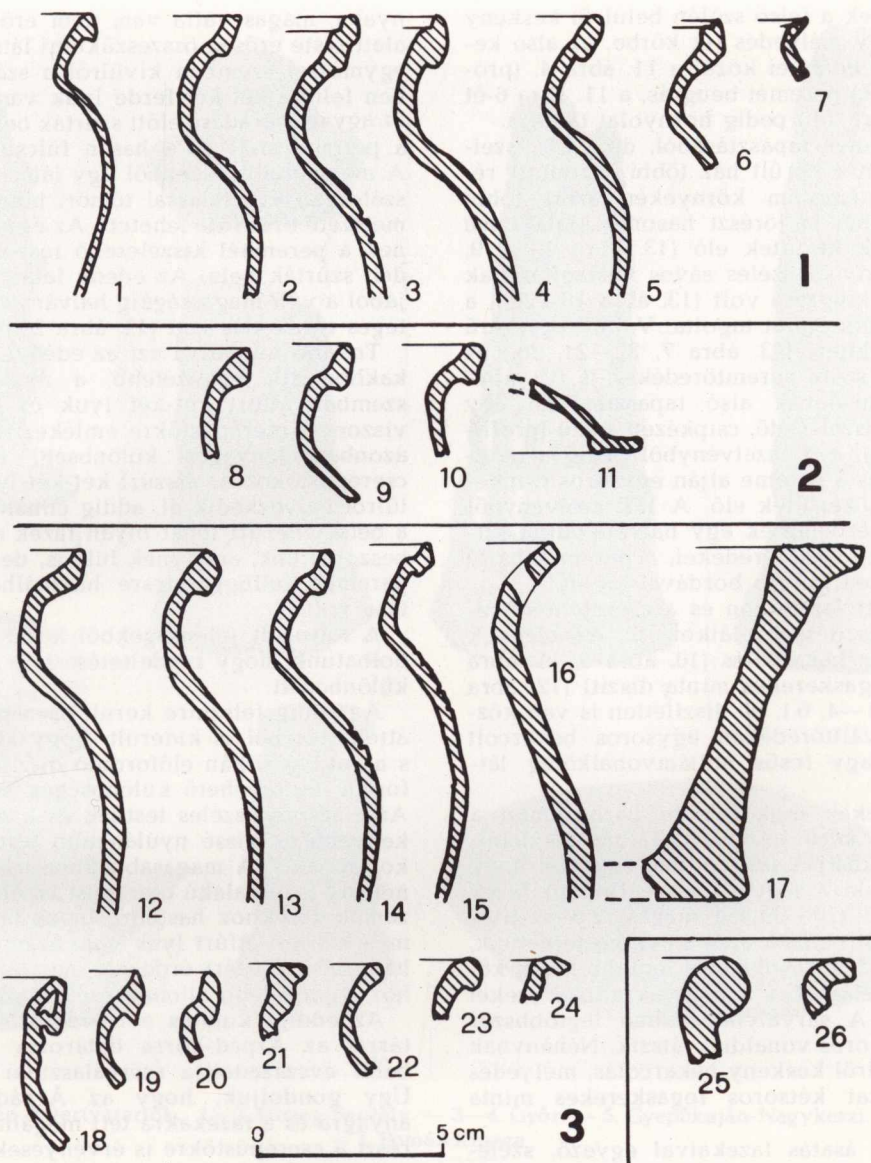
KERÁMIA LELETANYAG

A falu területén végzett feltárás során felszínre került leletanyag legnagyobb része cseréptöredékekből állt. Edényeket csak a III. szelvényből, az itt állt ház maradványaiból, legtöbbit a ház kemencefenekének tapasztásrétegeiből szár-

12. ábra. 1—2. Cserépfazék a III. szelvényben feltárt házból. — 3—5. Tálperemek (3. III. szelvény. — 4. III. szelvény, kemencefenék, alsó tapasztás. — 5. X. szelvény)

Abb. 12. 1—2. Tontopf aus dem im Profil III. freigelegten Haus. — 3—5. Schüsselränder (3. Profil III — 4. Profil III, Ofenunterboden, untere gelehmte Schicht. — 5. Profil X.)

13. ábra. Kerámia profilrajzok a III. szelvényben feltárt házból. 1—7. Kemencefenék felső tapasztásából. — 8—11. Kemencefenék második tapasztásrétégeből. — 12—24. Kemencefenék harmadik (alsó) tapasztásrétégeből. — 25—26. A kemence közeléből

Abb. 13. Profilzeichnungen von Keramiken aus dem im Erkundungsprofil III freigelegten Haus 1—7. aus der oberen gelehnten Schicht des Ofenunterbodens. — 8—11. aus der mittleren gelehnten Schicht des Ofenunterbodens. — 12—24. aus der dritten (unteren) gelehnten Schicht des Ofenunterbodens. — 25—26. aus der nahen Umgebung des Ofens

mazó cseréptöredékekből lehetett összeállítani. (10—11. ábra). Az összegyűjtött cserépanyag nagyjából elegendőnek látszik annak megállapítására, hogy a falu lakói milyen edényeket használtak.

A kerámia leletanyag — néhány töredéket nem számítva — vörös színű, jól kiégetett. A legtöbb töredék cserépfazékhoz tartozott. A teljesen vagy egy részében kiegészített edényekből megállapítható, hogy nagy részük kisebb, de főleg közepes

méretű fazék volt. (A részben kiegészítettek között egy közepesnél nagyobb is akadt.) Alakjuk kissé nyúlánk, testük a felső felükben erősebben kihalasodik, s szélesebb szájuk van. A 11. ábra 6. számú fazék zömökebb, kihalasodó gömbös testű s a szája ennek is széles. Mindegyiknek kívülről keskenyebb vagy kissé szélesebb sávban vastagított pereme van. A kemence felső sütőfelületének tapasztásából a 10. ábra 2. (profilja 13. ábra 1.) kicsiny fazék kivételével mind-

egyik peremének a felső szélén belülről keskeny bekarcolás vagy mélyedés fut körbe, az alsó kemencetapasztás edényei közül a 11. ábra 4. (profilja 13. ábra 15.) peremét beugrás, a 11. ábra 6-ét (profilja 13. ábra 14.) pedig hornyolat tagolja.

A kemencefenék tapasztásából, de a III. szelvényben felszínre került ház többi kibontott részéből, és a templom környékén ásott többi kutatószelvényből is jórészt hasonló kialakítású peremtörédek kerültek elő (13. ábra 1—5, 9, 12—15.). Néhánynál széles sávós vastagításának lefelé erősebb kiugrása volt (13. ábra 18—20.), a 13. ábra 10-et hornyolat tagolta. Voltak egyszerű kihajló, lekerekített (13. ábra 7, 22—24, 26.) és legömbölyített szélű peremtörédek is (13. ábra 25.). A kemencefenék alsó tapasztásában egy felül laposan kiszélesedő, csipkézett szélű (profilja 13. ábra 21.), a X. szelvényből pedig a peremén kétsoros és a pereme alján egysoros csipkézett törédek kerültek elő. A III. szelvényből még említésre érdemesek egy halványbarna színű, vékonyfalú fazék törédei, a perem kihajló széle alatt erősen kiugró bordával tagolt.

A kiegészített fazekakon és a cseréptörédeken többféle díszítéssel találkozunk. Az edények vállát többsoros bekarcolás (10. ábra 5, 11. ábra 5—7.), vagy fogkerekés minta díszíti (12. ábra 1—2, 10. ábra 1—4, 6.), de díszítetlen is van köztük. Néhány válltörédeken egysoros bekarcolt hullámvonal vagy fésűs hullámvonalköteg látszik.

A cserépfazekak legközelebbi párhuzamait a sümeg-sarvalyi késő középkori faluásatás leletanyagából sorolhatjuk fel. Feltűnő egyezés, hogy mindkét ásatáson a legtöbb összeállítható fazék közepes méretű (20—30 cm magas, 2,5—5 liter űrtartalmú) volt. Ebből arra következtethetünk, hogy a falusi háztartásokban a legtöbb fazék közepes méretű lehetett, s a leggyakrabban ezeket használhatták. A sarvalyiak vállán legtöbbször bekarcolt többsoros vonaldísz látszik. Néhánynak a peremét belülről keskeny bekarcolás, mélyedés tagolta, vállukat kétsoros fogkerekés minta díszítette.¹⁴

A nagykeszi ásatás fazekaival egyező, szélesebb sávban vastagított peremek a Balatontól ÉNy-ra eső terület késő középkori lelőhelyein igen gyakoriak. Ezt tanúsítja a Veszprém megye Régészeti Topográfiájában közzétett leletanyag is.¹⁵

A csipkézett szélű edényperemek megfelelőit is a sarvalyi anyagban és Veszprém megye egyéb lelőhelyeinek cserépanyagában találjuk meg.¹⁶ Közülük a sarvalyi peremtörédek állnak hozzá a legközelebb. A vörös színű, lefelé erős kiugrással tagoltakhoz és a legömbölyített szélű peremtörédekhez a Nyirád—Deáki falu területén találtakat említhetjük.¹⁷

A kemencefenék alsó tapasztásából származó cseréptörédekekből a fazekak mellett olyan edénynek a felső részét lehetett összeállítani, amely az eddig kiásott késő középkori cserépanyagból nem ismert (11. ábra, 2, 13. ábra 16.). A fazekakhoz hasonlóan ez az edény is vörös színű, a közepes méretűeknél valamivel nagyobb lehetett. Kihajló, szögletes pereme, aránylag rövid

nyaka, magas válla van, nem erős kihasodása alatt teste erősen összeszűkülni látszik. A nyakán egymással szemben kívülről a szájának belsejében felfelé két-két ferde lyuk van, amelyet még az agyag száradása előtt szúrtak bele. Közvetlenül a pereme alatt és a hasán fülcsonkja található. A megmaradt részekből úgy látszik, hogy a felül szélesebb kiindulással tömör, hosszúkás keresztmetszetű erős füle lehetett. Az egyik lyukat a fülnek a peremnél kiszélesedő részébe, alulról ferdén szúrták bele. Az edény falán belülről nagyjából a váll magasságáig halványzürke színű réteges ráakodás van (11. ábra 2, 13. ábra 16.).

Tovább vizsgálva ezt az edényt, alakja a fazekakhoz áll legközelebb, a nyakán egymással szemben átfúrt két-két lyuk és elhelyezkedése viszont a cseréptörékre emlékeztet. A lyukaknál azonban lényeges különbség, hogy amíg a cseréptörédeken az átszúrt két-két lyuk mindig belülről helyezkedik el, addig ennél kívülről megy a belsejébe. Itt tehát olyan fazék alakú edényről beszélhetünk, amelynek füle is, de ugyanakkor a peremén felfüggesztésre használható átlukasztása volt.

A felsorolt jelenségekből kiindulva arra gondolhatunk, hogy rendeltetése is a többi edénytől különbözött.

Az eddig felszínre került cseréptörédek vázlatos áttekintéséből is kiderült, hogy alakjuk, színük, s aránylag ritkán előforduló díszítésük sem egyforma, észrevehető különbségek vannak köztük. Az alacsony, széles testűek és a magasabb, keskenyebb és kissé nyúlánkabb testűek a leggyakoribbak.¹⁸ A magasabbakhoz hasonlítható az a néhány fazék alakú cseréptörés is, amelynek alakja zömök fazékhoz hasonló, lapos feneké és peremén két-két átfúrt lyuk van. Számunkra ez a néhány edény azért érdekes, mert a mi edényünkhöz legközelebb állónak ezek látszanak.¹⁹

Az eddigi kutatás a cseréptörédeket tág időháttárral az Árpád-korra határozta meg, de ezen belül évszázadokra szétválasztani nem lehetett. Úgy gondoljuk, hogy az Árpád-kori cserépanyagra és a fazekakra tett megállapítások nagyrészt a cseréptörédekre is érvényesek. Így nem látszik megalapozatlannak, ha a vörös színű, benyomott fogkerekés díszítésűeket a 12. századnál, a sárgásfehér színű és a testükön széles közzel bekarcolt vonalakat a 12. század második felénél nem tartjuk régebbieknek. A zömök fazék alakú, lapos fenekű üstök pedig a 13. századnál nem lehetnek régebbiek.

A Nagykesziből származó fazék alakú, átlukasztott peremű edény előkerülési körülményei azt mutatták, hogy a 15. századnál régebbi időre nem keltezhető. A kemencefenéknek ugyanis a legelső, a ház építésével egyidejű, a legrégebbi tapasztásrétegből került elő, amelynek cserepeiből még 5 késő középkori fazekat lehetett összeállítani (11. ábra 3—7.). Mindez arra utal, hogy ezekkel a fazekakkal egyidőben használhatták.

Az eddig ismert cserépanyagot áttekintve, fazék alakú, átlukasztott peremű edényünk formája nagy valószínűséggel a 13—14. századra keltezhető magasabb testű lapos fenekű cseréptörédekhöz áll legközelebb.²⁰ Edényünkön a nyaká-

14. ábra. Cserép gyertyatartók. 1—2. Sümeg-Sarvaly. — 3—4. Győr. — 5. Gyepükaján-Nagykeszi. — 6. Esztergom. — 7. Pomáz-Klissza

Abb. 14. Leuchter aus Ton. 1—2. Sümeg—Sarvaly. — 3—4. Győr. — 5. Gyepükaján—Nagykeszi — 6. Esztergom. — 7. Pomáz—Klissza

ról kívülről a pereme belső oldalába átszúrt lyukakon felfüggesztéstől eredő kopás nem látszik, így arra kell gondolnunk, hogy felfüggesztve nem is vagy csak nagyon keveset használták. A nagyméretű tömör fül viszont arra utal, hogy az edényt jól megfogható fülével emelték fel. Arra vonatkozóan, hogy mire használták, a falának belsején található, szürke színű réteges ráakódás utal. Ez vízkő rajta, mely csak úgy rakódhatott rá, hogy tartósan vizet forraltak és tartottak benne.

Az átlukasztott peremű, füles fazék felső részén kívül még két olyan nagyobb töredéket kell felsorolnunk, amelyet hozzá tartozónak tartunk. Ez a két töredék is (az egyik több darabból összeragasztott) a kemencefenék alsó tapasztásából származik. Falát ötsoros bekarcolás díszítette. A

korongolásnyomokból és a bekarcolt vonaldíszítésből úgy látszik, hogy alakja a kúpos fedőkhöz hasonló, alacsony volt. A több darabból összeállított nagyobbik töredék felső szélén három, a kisebbiken egy, égetés előtt kívülről beleszúrt kis lyuk (átmérője 4 mm.) vagy a töréselfületben részlete látszik. A kemencefenék alsó tapasztásából előkerülése mellett edényünkhöz tartozását az is megerősíti, hogy a belsején vastag vízkőréteg van, ezenkívül a lyukakon és körülötte kívülről a falán is vékonyabb vízköves ráakódás látszik. Mindebből arra következtethetünk, hogy ez a felső részén több helyen átlukasztott kúpos fedő az átlukasztott peremű füles fazék lefedésére szolgált. Az edényben keletkezett gőz egy része tehát ennek a fedőnek a felső részén levő lyukakon távozott.

Egy másik, kívülről kevésbé, de belülről vastagon vízköves faltöredék a VII. szelvényből került elő. A rajta látható, kissé kiemelkedő borda és a korongolásnyomok arra utalnak, hogy ez is az előbbihez hasonló fedőhöz tartozott. Előfordulása azt mutatja, hogy a faluban több ilyen edényt is használtak.

Az átlukasztott peremű füles fazék korának és rendeltetésének meghatározása, a vele párhuzamba állítható csekély cserépanyag alapján nem könnyű feladat. Mivel a kemencefenék legalsó tapasztásából került elő, biztosra vehető, hogy a ház és a kemence 15. századi építése előtt készítették és használták. Másrészt úgy gondoljuk, hogy a 13. századra és valószínűleg még a 14. századra is keltezhető magasabb testű, lapos fenekű, fazék alakú cserépüstöknél valamivel későbbinek tartható. Rendeltetése a cserépfazekaknál és a cserépüstöknél is leszűkítettebb volt; a víz hosszú ideig tartó forralására szolgált.

Cserépfedőből több töredék is előkerült és mindegyik kúpos alakú fedőhöz tartozott. Egy-két egyszerű tagolású peremtöredék nagyméretű fedőre utalt, amelyeknek, a sarvalyi fedők alapján szélesebb, egyszerű kerek fogójuk lehetett. Néhány perem- és fogótöredék közepes fedőhöz tartozott. (Ilyen a 13. ábra, 11 peremtöredék, a kemencefenék középső tapasztásrétegéből.)

A fazekak és a fedők töredékei mellett másfajta edénytöredékeket is találtunk. A leletanyagban cseréptáltöredékek is voltak, amelyek több tálhoz tartoztak. Kiszélesedő, felülről lapos peremük kialakítása nagyjából azonos. Néhány díszítetlen peremtöredék²¹ mellett díszítettek is előfordulnak. A kemencefenék alsó tapasztásából halványvörös színű, a fazekaknál finomabb, a cseréppoharak egy részével egyező anyagú tál töredékei kerültek elő. Teste a pereme felé szélesedett, magassága 9,5 cm. Széles, felül lapos peremét háromsoros, fogaskerékkal benyomott minta díszítette (13. ábra 17, 12. ábra 4.). A III. szelvényből származó peremtöredéken háromsoros ék alakú bevágásos mintát találunk (12. ábra 3.).

A X. szelvényből egy tálnak több töredéke került felszínre. Szélesebb, felülről lapos peremét és belülről falának a fenék fölötti részét többsoros, a peremét kívülről kétsoros, a falát egyszoros és a fenéke fölött szélesebb közzel kétsoros benyomott fogaskerékes minta díszítette (12. ábra 5.).

A késő középkori faluásatások leletanyagában cseréptálok, illetve töredékei ritkán fordulnak elő, de rangosabb építmények (várak, kastélyok, városi épületek) ásatási anyagában sem nagyon gyakoriak. A sarvalyi faluásatásból csak néhány töredék került elő, amelyek között egy finomabb anyagú, és többféle bepecsételt mintával díszített is volt; a gypükaján-nagykeszivel egyező, benyomott fogaskerékes díszítésű táltöredékek viszont nem kerültek felszínre.

A cserépkorsók töredékeiből egynek a felső felét össze lehetett állítani, amelynek a vállán többsoros sekély bekarcolás látszik. Ívelt fülének közepén kifolyónyílás van (11. ábra 1.). A kiegészített felső részből a sarvalyi ásatás nyúlánkabb

formájú, tojásdad testű, füles cserépkorsóihoz hasonlóra gondolhatunk.²² A pereme egyszerű tagolású, de a töredékek között a sarvalyiakkal egyező, hengeres szájú, többsoros széles bordával tagoltak is voltak.²³

A VII. szelvényben talált kihajló, kívülről keskenyebb sávban vastagított perem a sarvalyi leletanyagból ismert szélesebb testű, fületlen, a vállán rövid kifolyócsövessel egyező korsóhoz tartozhatott.²⁴

A peremek mellett a fültöredékek is arra utalnak, hogy a korszokból többet is használtak. A fültöredékek közül néhányon díszítést is találtunk. Az egyiknek a pereme alatt, a fül felső részén hosszabb benyomott, szélesebb mélyedés látszik. Egy másiknak a gerincén végighúzódo bekarcolt vonalból kétoldalt ferde vonalak ágaznak ki. A harmadikon ék alakú, míg a negyedikén háromsoros benyomott kis félköríves minta húzódik végig.

Hasonló díszítésű fültöredékeket a Balatonlót É-ÉNy-ra levő terület cserépanyagából sorolhatunk fel. A bekarcolt, kétoldalt kiágazó vonalhoz hasonló töredék Zalaszántóról²⁵ egyszoros benyomott félkörívvel díszített Sarvalyról és Balatonfüzfőről,²⁶ egyszoros benyomott ék alakú díszítésű Takácsiból említhetünk.²⁷

Cseréppohár-töredékből kevés akadt, és ennek egy része vörös színű. A kemencefenék felső tapasztásrétegéből származó darab vékony falú, pereme lekerekített. Vállát többsoros keskeny bekarcolt vonal díszíti (13. ábra 7.). A halvány barnás-vörös színű perem-faltöredék széles nyakú pohárhoz tartozott. Kissé kihajló pereme lekerekített, fala díszítetlen. A sárgás-halvány nyakú pohárhoz tartozott. Kissé kihajló pereme lekerekített, fala díszítetlen. A sárgás, halványpiros színű faltöredék a 12. ábra 4., 13. ábra 17. táltöredékhez hasonló finom anyagú. Kiszélesedő falát háromsoros nagyobb-, egy másik pohárhoz tartozó talptöredék szélét apró fogaskerékes minta díszíti.²⁸

Itt kell foglalkoznunk azzal a töredékes cserépgyertyatartóval, amelyik a III. szelvényben, a kemence közelében került felszínre. Az edényekhez hasonlóan ez is vörös színű. Zömök gyertyatartó; széles és vastag tányérszerű talpának széle felhajlik és alatta széles hornyolat tagolja. A talp közepéből felfelé kissé összeszűkülő, nagyjából hengeres, belül üreges szára ágazik ki, amelyet sűrű benyomott fogaskerékes minta díszít. Peremének széle és szárának vége letört, hiányzik (14. ábra 5.).

A magyarországi régészeti emlékegyanyagban található kevés cserépgyertyatartóval eddig alig foglalkoztak. A néprajzi gyűjtemények világítóeszközöket viszont elég részletesen feldolgozták; köztük csak egy cserépből készültnek a rajzát közölték, alakja a régészeti anyagból ismertekkel nem egyezik, a kidolgozása is gyatrábbnak látszik.²⁹ Márkus M. dolgozatának történeti áttekintő részében viszont több, számunkra is lényeges megállapítást tett. A gyertyáról azt írja, hogy jóval régebbi egyházi használata mellett igazi népi világítóeszközzé csak a 14. és 15. században kezdett válni. Használata azonban mindig alul-

maradt a mécsesek és az olajlámpással világítás gyakoriságának. Szélesebb körben csak az iparosodottabb helyek közelében, a nagyobb vásáros helyek szomszédságában (Felvidék, Alföld peremvidéke, Erdély) terjedt el, amelyben közrejátszott az is, hogy a gyertyavilágítás sokkal költségesebb volt az olajvilágításnál.³⁰

A középkori cserép gyertyatartók formai kialakítását és változását az eddig ismert kevés anyagból nem lehet végigkövetni. Annyit mindenestre tudunk, hogy a 13. században és a 14. század első felében is a tányérka alakú, igen gyakran a pereme szélén két vagy három helyen csücskösre alakított mécseseket elég széles körben használták, de meg kell jegyeznünk, hogy ezek a mécsesek nem az Árpád-kori faluásatások, hanem a városias jellegű települések és a városásatások leletanyagában fordulnak elő.³¹

A gyertyatartók közül két olyant említhetünk, amelynek alakja a tányérka alakú mécsesekre emlékeztet. Az egyik a pomáz-klisszai ásatásból származik. A mécsesekkel egyező tányérka alakú alja van. Egy helyen, falának a feneké fölötti kisebb vastagodása arra utal, hogy fül lehetett rajta. A tányérka közepéből henger alakú, üreges szár ágazik ki, amelynek csak kisebb csonkja maradt meg (14. ábra 7.). A másik Budapesten, a margitszigeti domonkos kolostor feltárásakor középkori szemétdöbörből került elő: korát a vele előkerült edények és az építéstörténeti megfigyelések is a 15. század második felére határozták meg. Az alja ennek is tányérka alakú, a pereme egy helyen kiöntőcsücskösre alakítottnak látszik, a közepén pedig a henger alakú üreges szár töredéke van.³²

A most ismertetett pomáz-klisszaitól és a margitszigetitől kialakításában, felépítésében észrevehetően különbözik a többi gyertyatartó. Ezeket két csoportra választhatjuk szét: 1., azokra, amelyeknek a gypükaján-nagykeszihez hasonlóan szélesebb vagy keskenyebb tányér alakú talpuk van és a száruk ennek a közepéből emelkedik ki (14. ábra 1, 5—6.); 2., a másíknál talpuk közvetlenül a felfelé keskenyedő szárban folytatódik (14. ábra 2—4.). A száruk belseje mindegyiknél üreges, ahová a gyertyát beleerősítették.

A gypükaján-nagykeszivel egyező gyertyatartót a leletanyagból nem ismerünk. Kissé távolabbi párhuzamként az egyik sarvalyi (14. ábra 1.),³³ és az Esztergomból vagy környékéről származó gyertyatartót (14. ábra 6.) említhetjük.³⁴ A sarvalyi, az edényekhez hasonlóan vörös színű, az esztergomi szürke, redukált égetésű és felülete kívülről polírozott. A sarvalyinak aránylag kicsiny, kerek talpa van, a szára bordázott és a bordákat ferde bevágások díszítik (14. ábra 1.). Az esztergominál a kerek talpának széle és szárának vége törött, hiányzik, a szára széles bordákkal tagolt (14. ábra 6.).

A második csoportba soroltak mindegyike nagyjából vörös színű. A sarvalyi ásatásból származó másíknak szára széles és erős bordázása van. A valószínűleg eredetileg hozzá tartozott peremtöredék a legfelső, erősen kiugró borda felett összeszűkül és a perem széle lekerekített.

(14. ábra 2.).³⁵ A másik két gyertyatartó lelőhelye bizonytalan, de valószínűleg Győrből vagy környékéről származik. Ezek közül is az egyik a három bordát bevágások, a fölötté tovább keskenyedő szárát vízszintes bekarcolt vonalak díszítik (14. ábra 3). Ehhez hasonló alakú a másik is, de enyhébb és sűrűbb bordás tagolású szára van (14. ábra 4).³⁶

Szemeskályha meglétére csak egyetlen, a III. szelvényből származó sarokkályhaszem-töredék utalt. Az edényekkel egyezően ennek is vörös színe van. A keskenyebb, félcsempés lapján alig kiemelkedő kettős körös és hozzá kapcsolódó egykörös borda látszik, a sarkán ferde bevágások kötéldisz és mellette egysoros ovális bemélyedésekből álló díszítés húzódik végig. A félcsempés hátoldalának nagy részén a teljes méretű kályhaszem hozzáillesztésének nyoma figyelhető meg, s ebből arra következtethetünk, hogy a sarokkályhaszemnek ez az oldala négyszögletes talp alakú vagy esetleg félhengeres (fűlkés) kályhaszem volt.

A FALUÁSATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Az egykori Nagykeszi falu helyén végzett kutatás lehetőséget adott a Balatontól É-ÉNy-ra elterülő vidék késő középkori (15—16. századi) faluásatásaival összehasonlításra, az egyezések és bizonyos különbségek felismerésére.

A korábban ezen a vidéken végzett egy-két ásatáson megfigyelttel egyezően itt is a templomhoz legközelebbi ház a templom körítőfala közvetlen közelében állt és a hátsó, a bejárattal szembenlevő hosszfala, a körítőfal felőli oldalon volt.³⁷ A templomtól Ny-ra feltárt lakóház-részletnek is egysoros és jórészt egyrétegű alapozása volt, de a Sümeg-sarvalyiaktól³⁸ és a nagyvázszyon-csepelyi háztól³⁹ eltérően ennek nagy része nem kő-, hanem nagyméretű kavicsorból állt. Ebből az alapozásból itt is arra következtethetünk, hogy gerendákból épített ház (boronaház) állt rajta.

A feltárt lakóház-részletből, az itt talált kemencemaradvány elhelyezkedéséből, a sarvalyi ásatás házaival és a csepelyi ásatás III. munkahelyén feltárttal egyező, lakókonyhas házra kell gondolnunk. Az ásatás II. szelvényében, a feltárt ház-részlettől távolabb előkerült kályhaszem-töredék viszont arra utal, hogy a faluban a sarvalyikkal egyezően olyan lakóház is állhatott, amelyben a konyhai kemencén kívül szemeskályha is volt. A kemencefenék kétszer megújított tapasztásrétegei — a sarvalyiakhoz hasonlóan — a ház hosszabb idejű (egy-másfél évszázadra becsülhető) fennállását bizonyították.⁴⁰

A kemencefenék tapasztásrétegeiből előkerült cseréptöredékek és a belőlük összeállított edények a sarvalyi kemencék edényanyagával egyezően megerősítették, hogy a ház és a kemence hosszabb idejű fennállása alatt az edények alakja észrevehetően nem változott. Ugyanigy a ház feltárt részéből, a lakókonyhából származó fazekak, de a többi kutatászelvényből előkerült töredékek

is nagyrészt a kemencefenék tapasztásrétegeiből előkerültekkel egyeztek.

Az ásatás cserépanyagában a sarvalyinál igen nagy hasonlósága mellett kisebb különbség abban mutatkozott, hogy itt csaknem kizárólag vörös színű, a sarvalyinál valamivel egyszerűbb összetételű cserépanyag került elő. A falusi háztartás legfontosabb edényei mind előfordultak, de a díszesebbekhez sorolható, finomabb anyagú, mázatlan töredékekből (pl. pohár, tál, korsóska) kevesebb, csak néhány darab volt.

Az előkerült cserépanyagról összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy színében, anyagában, alakjában, peremkialakításában és díszítésében is, a sarvalyhoz hasonlóan legnagyobb részét egységes anyagnak tekinthetjük. Az itt talált kerámia vizsgálata is megerősítette a sarvalyi anyag feldolgozásakor hangoztatott véleményt, hogy a Dunántúl középső részének, a Balatontól É-ra és ÉNy-ra elterülő vidék falusi háztartásainak jellemző, ezen a vidéken készített edényei voltak.

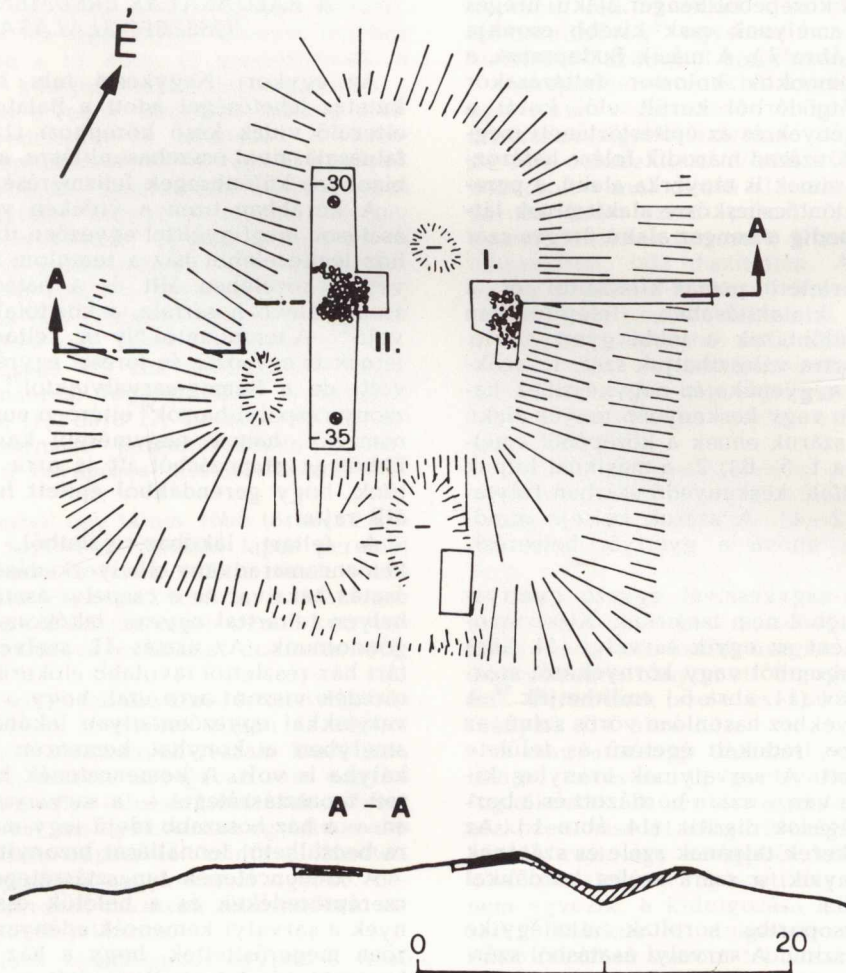
A cserépanyag és a feltárt maradványok korát, elsősorban a sarvalyi ásatás jobban keltezhető leletanyaga alapján, a 15–16. századra, ezen belül a 15. század második felére és a 16. század első felére keltezhetjük.

A nagykeszi ásatás eredményeként újabb adatokat kaptunk arra, hogy a kő- vagy kavicsorra gerendákból épített lakókonyhás ház a Balatontól É-ra és ÉNy-ra levő terület 15–16. századi falvaiban általános volt, háztartásaiban pedig erre a vidékre jellemző vörös színű cserépedényeket használtak.

Parádi Nándor

A FOLDVÁR

A kisméretű földvár a templomtól ÉNy-i irányban, mintegy 130 m távolságra a domboldalon helyezkedik el. Mint ahogy térképünkről is kitűnik, nem foglal el jelentősebb kiemelkedést (a templomnál 3 m-el alacsonyabban áll). Alakját csak a körbefutó, 8–10 m széles árok kiásásával

15. ábra. A földvár alaprajza és metszete

Abb. 15. Grundriss und Schnitt der Erdschanzung

16. ábra. A földvár D-ről

Abb. 16. Südsicht der Erdschanzung

17. ábra. A földvár K-i árka

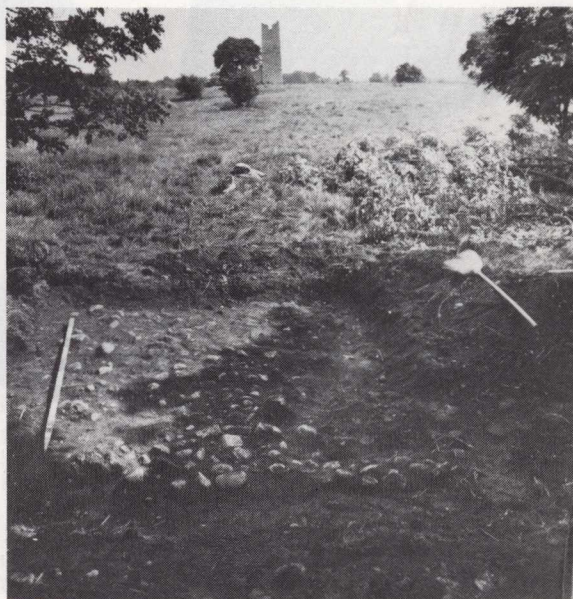
Abb. 17. Graben der Erdschanzung auf der Ostseite

nyerte. Különösen K felé van az ároknak tagoltabb, élesebb profilvonala, hogy a környező teremből a kis földvár jobban elkülönüljön. É és ÉNy felé viszont a környező terep természetes lejtése amúgy is segíti kimagasodását. (Errefelé az árok vonala már nem is követhető, csak a belső domb erős lejtője jelentkezik. A kis időszakos patak sekély medre is ezen az oldalon húzódik; a fényképeken a fák vonala jelzi.) A központi

domb kb 20 x 15 m nagyságú, szabálytalan alakú, az árok három oldalról egyenes szakaszokkal határolja (15—16. ábra).

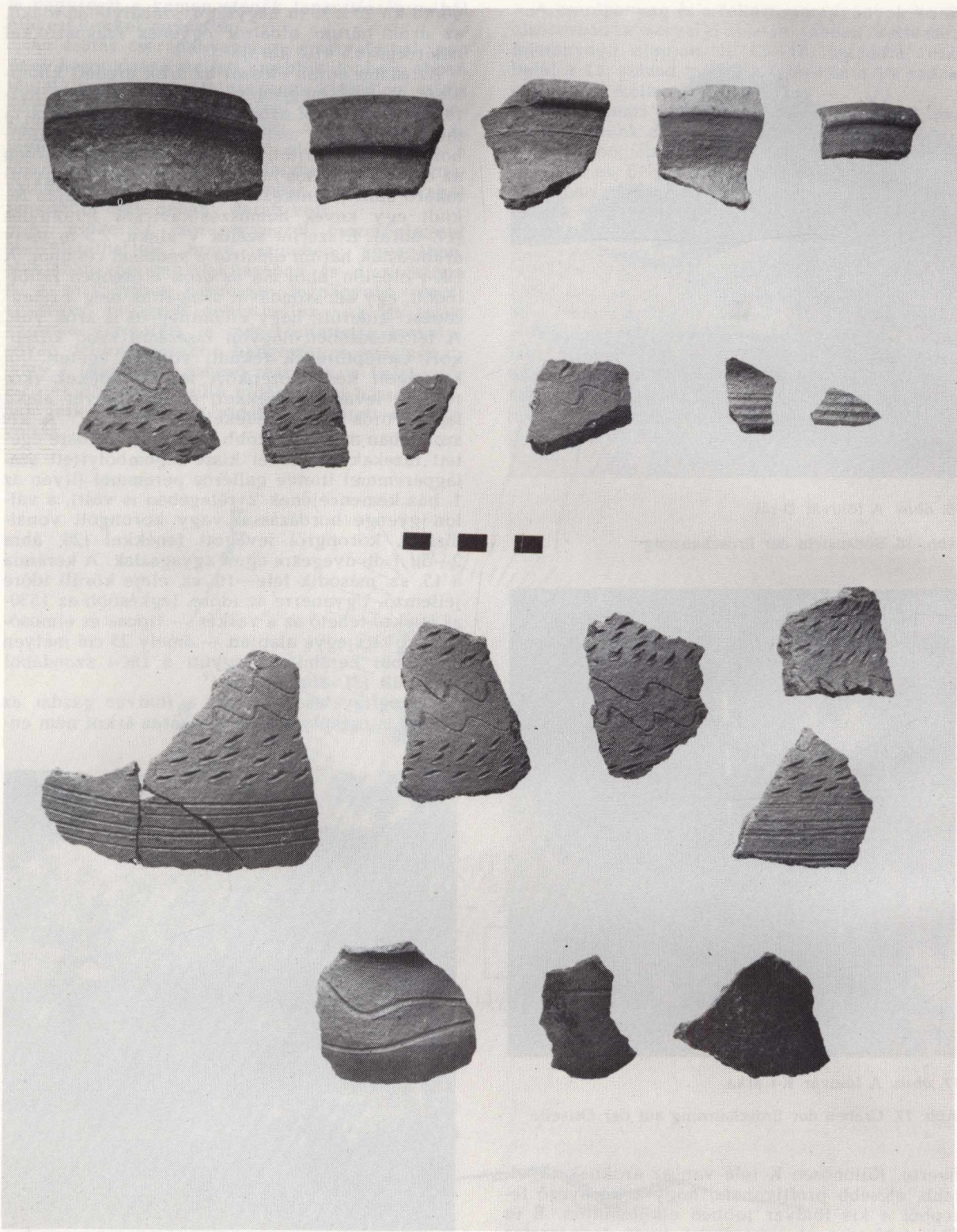
Az ásítás során először az árok eredeti kiképzését akartuk megismerni. Az ÉK-i oldalon nyitott I. kutatóárok azonban meglepetésünkre arra mutatott, hogy a mai helyzet nem sokban különbözik a középkortól, ugyanis az árok két lejtőjén az erősen kavicsos-homokos altalaj már a gyep-takaró alatt jelentkezett, s csak az árok alján feküdt egy kevés humuszos-kavicsos feltöltődés (17. ábra). E szerint széles V alakú, 2.5 m mély árkot ástak három oldalról a védelem céljából. A DK-i oldalon, ahol ma az árok erősebben feltöltődött, egy kis szondával vizsgáltuk meg a réteg-ződést: kiderült, hogy eredetileg itt is árok volt. A feltöltődésben nagyon kisszámú késő középkori cseréptöredék feküdt: vörösre égetett, jól korongolt késő középkori fazéktöredékek (korongról levágott fenékekkel) és egy tányér alakú lapos vörös fedő töredékei (20. ábra 1).⁴¹ A kis szondában már jóval több lelet volt: vörösre égetett fazekak töredékei kissé legömbölyített szalagperemmel illetve galléros peremmel (ilyen az 1. ház kemencéjének 2. rétegében is volt), a válon gyenge bordázással vagy korongolt vonal-díszsel, korongról levágott fenékekkel (20. ábra 2—5); 1 db üvegesre égett agyagsalak. A kerámia a 15. sz. második fele—16. sz. eleje körüli időre jellemző. Ugyanerre az időre, legkésőbb az 1530-as évekre tehető az a vaskés — típusa és elmosódott kovácsjegye alapján — amely 25 cm mélyen az előbbi kerámiával együtt a DK-i szondából előkerült (21. ábra 7—7a).⁴²

E megfigyelések szerint a földvár gazdáai az amúgy is csekély mélységű száraz árkot nem en-

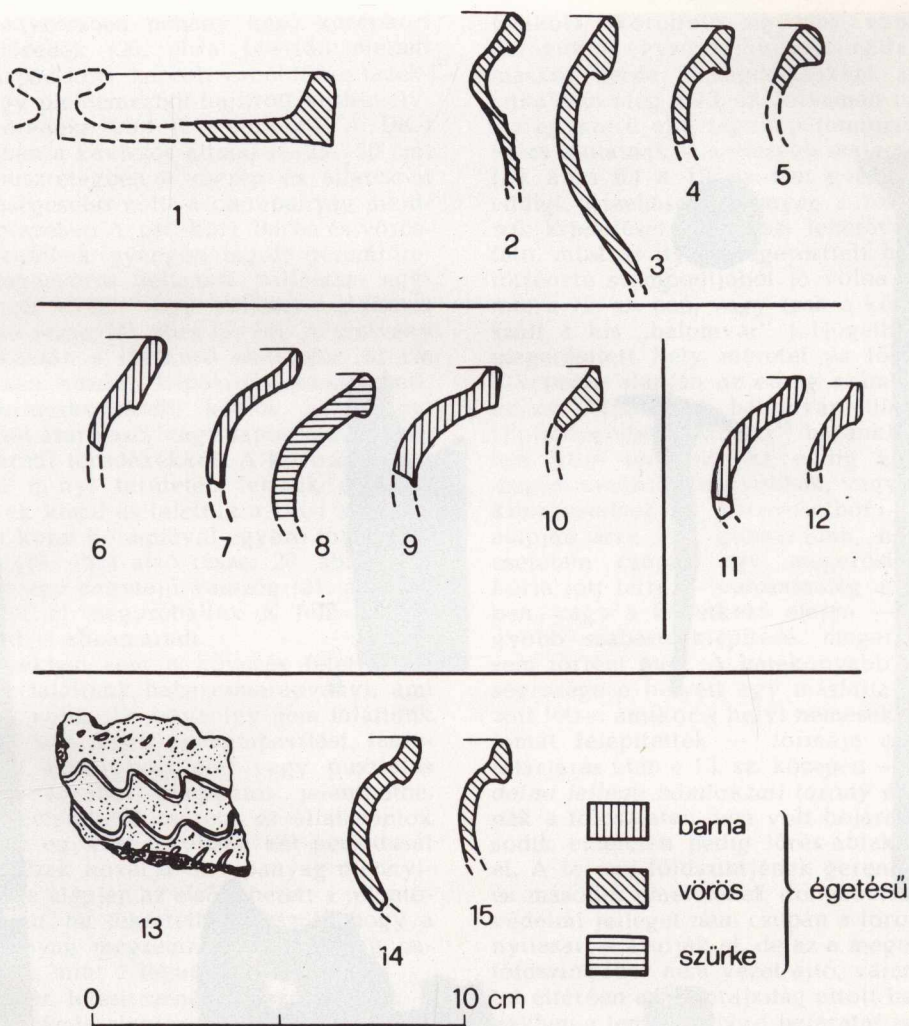
18. ábra. Köves szint a földvár II. szelvényében, háttérben a templom

Abb. 18. Steinige Schicht im Profil II der Erdschanzung, im Hintergrund die Kirche

19. ábra. Kerámia a földvár II. szelvényéből

Abb. 19. Keramik aus dem Profil II der Erdschanzung

20. ábra. Kerámia profilrajzok a földvárból. 1. I. árok. — 2–5. DK-i árok. — 6–10. II. szelvény D-i része. — 11–15. II. szelvény É-i része

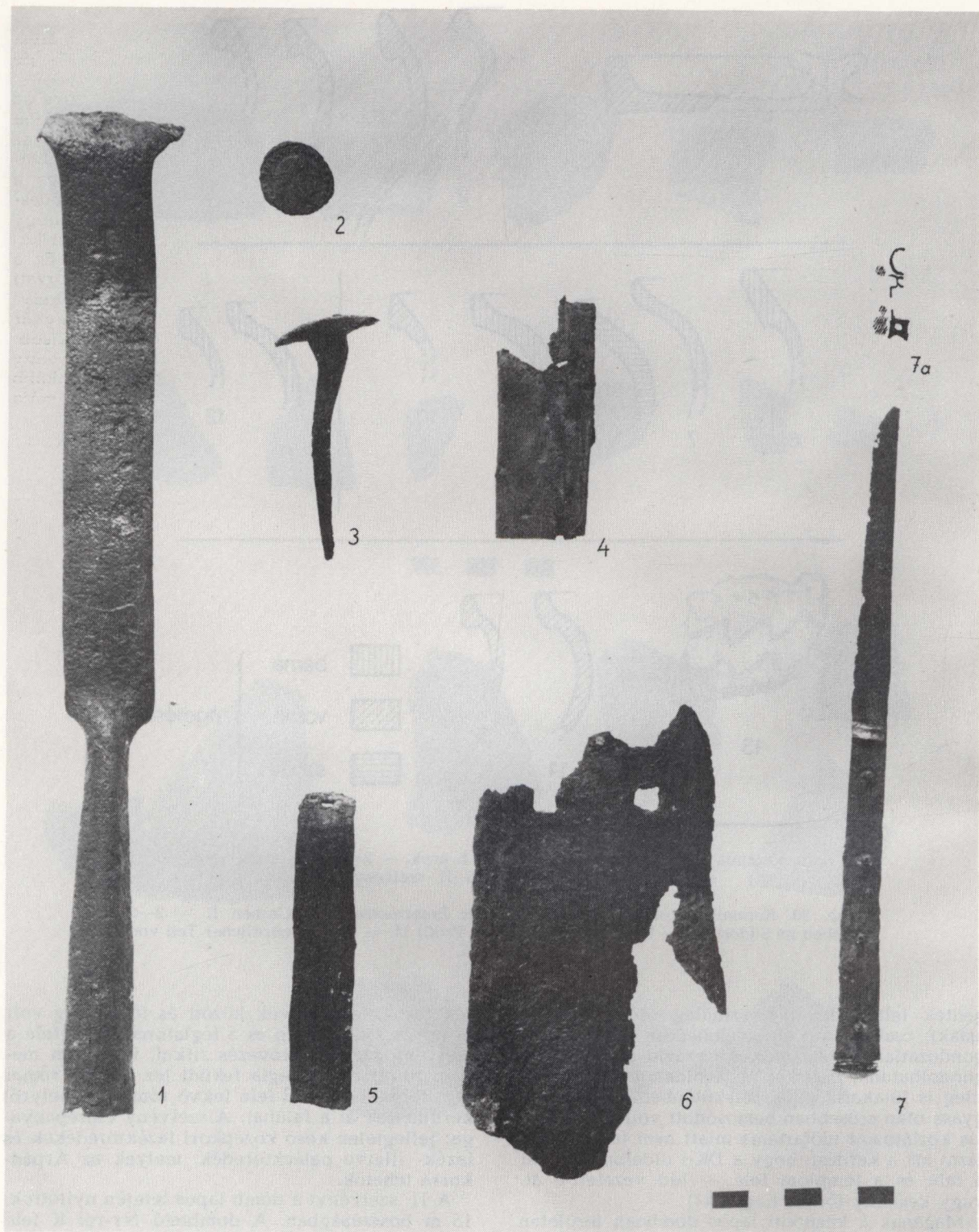
Abb. 20. Keramik—Profilzeichnungen aus der Erdschanzung. 1. Graben I. — 2–5. Graben im Südost — 6–10. südlicher Teil vom Profil II. — 11–15. nördlicher Teil vom Profil II.

gedték feltöltődni (valószínűleg időnkint újra-
ásták); csak a falu elnéptelenedése után maradt
gondozatlan. A kis mértékű erózió alapján arra
gondolhatunk, hogy az árok oldalait már eredetileg is fűtakaró fedte, máskülönben a falu elhagyása után erősebben bemosódott volna. (Az ásás korlátozott időtartama miatt nem tudtuk tisztázni azt a kérdést, hogy a DK-i oldalon — tehát a falu és a templom felé — hid vezetett-e át, vagy keskeny töltést hagytak?)

Magának a központi lapos dombnak területén — amelyet fák és bokrok nagyrészt benőttek — két helyen nyitottunk szelvényt. Az I. szelvény az árkot keresztező metszet belső folytatása és kiszélesítése volt. A vékony humuszréteg alatt itt mindenütt nagyobb kavicsok és kis terméskövek fekszenek szorosan egymás mellett, különösebb rendszer nélkül. Talán az egykori felszín köve-

zése ez. Lelet a kövek között és fölött alig volt (4 m²-en 7 db cserép és 5 téglatöredék). D-felé a szelvény szélén a kövezés ritkul, itt 30 cm mélyen törött római téglák fekszenek (ez és más római téglatöredékek az É felé fekvő római lelőhelyről kerültek át a faluba). A szelvény cserépanyaga: jellegtelen késő középkori fazéktöredékek és fazék- illetve palacktöredék, melyek az Árpád-korra tehetők.

A II. szelvényt a domb lapos tetején nyitottuk, 15 m hosszúságban. A dombtető Ny-ról K felé ugyanúgy enyhén emelkedő, mint a templom felé továbbhúzódó domboldal, azaz az eredeti terepszintnek megfelelő és *nem mesterségesen magasított*. A szelvény két végében 20, illetve 30 cm mélységben a sárga kavicsos altalaj már jelentkezett, felette a humuszrétegben kerámia- és állatcsont-töredékek mindenütt fekszenek. Az

21. ábra. Fémleletek. A faluból: 1. I. szelvény. — 2. VII. szelvény. — 6. IV. szelvény. — 3—5, 7. A földvából
 Abb. 21. Metallische Befunde. Aus dem Dorf: 1. Profil I. — 2. Profil VII. — 6. Profil IV. — 3—5, bzw. 7 aus der
 Erdschanzung

ENYI-szelvényrészben néhány késő középkori vörös fazéktöredék (20. ábra 14–15.) mellett jellegtelen Árpád-kori, karcolt vonaldiszes fazéktöredék és egy pléhlemezből hajlított keshüvelyborítás (?) töredéke volt (21. ábra 4.). A DK-i szelvényrészben a kavicsos altalaj (—25–30 cm) felett a humuszrétegben a cserép és állatcsont valamivel bőségebb volt: a cserépanyag majdnem teljes egészében Árpád-kori. Barna és vöröszínű cserépfazekak gyengén tagolt peremtöredékei és világosvörös palackok vállrészei egyszerű bekarcolt vonal, vagy hullámvonaldiszsel (19. ábra felső része; 20. ábra 6–10). A szelvény középső szakaszán a fűtakaró alatt már 10 cm mélyen laposan húzódó kőpakolás jelentkezett: gömbölyű természeteskövekből, köztük helyenként falazótéglákból származó, vagy lapos római tetőcserépből maradt töredékekkel. A kövezés mintegy 2,5 x 2,5 m-nyi területen fekszik (15, 18. ábra). A kövek közül és felettük a DK-i szakaszban is észlelt korai kerámiával egyező töredékek kerültek elő (19. ábra alsó része; 20. ábra 11–13.), valamint egy nagyfejű vasszög (21. ábra 3.). A kövezés foltját megpróbáltuk K felé tovább követni, de itt is abbamaradt.

A szelvényekben sem a kövezés felett, sem egyebütt nem találtunk habarcsmaradványt, ami falazásra utalt volna. De ugyanígy nem találtunk égésnyomokat sem (égett agyagtapasztást, faszinet, stb.) ami az egykori élet vagy pusztulás szempontjából további támpontot jelenthetne. A mindenütt jelentkező cserép- és állatcsontok ugyanakkor az egykori lakottság két periódusát is tanúsítják. Ezek közül a cserépanyag mennyiségi megoszlása alapján az első lehetett a jelentősebb, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a régebbi leletanyag megsemmisülése mindig nagyobb mértékű, mint a legutolsó éveké.⁴³

A kis földvár létesítésének, használatának 1. periódusa a kerámia alapján az Árpád-kor második felére tehető. Az egyszerű, vékony vonallal képzett diszítés ilyen formában a 12. sz.-ban

gyakori (körülfutó egyenes vonaldisz, egyes darabokon egysoros hullámvonallal kombinálva, máskor ferde bevagdálásokkal társítva)⁴⁴, de ritkábban még a 13. sz. folyamán is alkalmazzák. Az egyszerű alig tagolt peremformák is erre az időre mutatnak, a szélesebb szalagformájú perem (20. ábra 6.) a 13. sz.-ban gyakori.⁴⁵ Sajnos az eddigi összehasonlító-anyag a rövidebb időhatárok kijelölését nem teszi lehetővé, pedig úgy a falu, mint az ilyen megerősített helyek fejlődéstörténete szempontjából jó volna tudnunk, hogy már a 12. sz.-ban, vagy csak a következőben készült a kis „halomvár” („Hügelburg”). — Ez a megerősített hely méretei és főleg domborzati kiképzése alapján az eddig számbavett csekély számú Árpád-kori halomvár, illetve toronyvár (Turmhügelburg) között⁴⁶ hazánkban a legkisebbek közé tartozik. Az eddig kutattak vagy alapterületükben nagyobbak, vagy sokkal inkább kimagasodnak a környezetből. Ezért formája alapján arra kell gondolnunk, hogy Nagykeszi esetében csupán egy megerősített kisenemesi kúria jött létre — valószínűleg a 12. sz. m. felében, vagy a következő elején — amelynek nagyobb szabású kiépítése, megerősítése később sem történt meg. A hatékonyabb védelem szükségessége e helyett egy másfajta megoldást hozott létre: amikor a helyi nemesek a falu kötemplomát felépítették — formája alapján talán a tatárjárás után a 13. sz. közepén — ehhez egy *védelmi jellegű homlokzati torony épül*. (A toronynak a földszinten nem volt bejárata, első és második emeletén pedig lőrés-ablakokat helyeztek el. A torony földszintjének gerenda-födeme, első és második emeletének dongaboltozata volt.⁴⁷ A védelmi jelleget nem csupán a torony — és lőrés nyílásai — árulják el, de az a megoldása is, hogy földszintjéhez nem vezet ajtó, valamint a szokástól eltérően az alaprajzilag eltoltszerű torony egyben a templom Ny-i bejáratát is védi. Ezért is gondolok arra, hogy a tatárjárást követő években épülhetett.⁴⁸

Holl Imre

Rövidítések—Abkürzungen

- Czeglédy—Entz, 1967. = Sz. Czeglédy—G. Entz: Az egregyi Árpád-kori templom (Die Kirche von Egregy aus der Arpaden-Zeit). VMMK 6 (1967) 197—216.
- Holl, 1979. = I. Holl: Sarvaly középkori lakóházai (Die mittelalterlichen Wohnhäuser von Sarvaly). ArchÉrt 106 (1979) 33—51.
- Holl—Parádi, 1978/79. = I. Holl—N. Parádi: Die Ausgrabung des spätmittelalterlichen Dorfes Sarvaly (Vorbericht). MittArchInst 8/9 1978/79 143—148.
- Kovalovszki, 1969. = J. Kovalovszki: Ásatások Csepelyen (Ausgrabungen in Csepely). VMMK 235—252.
- Kozák, 1966. = K. Kozák: A román kori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról. A szigligeti Avasi templomrom feltárása (Über die Entwicklung des romanischen geraden Chorabschlusses in Ungarn. Freilegung der Kirchenruinen in Avas bei Szigliget). Magyar Műemlékvédelem 1961—1962. Budapest, 1966. 111—135.
- MRT 1(1966), 2(1969), 3(1970), 4(1972). = Magyarország régészeti topográfiája 1—4. Veszprém megye régészeti topográfiája.
- Márkus, 1940. = M. Márkus: A magyar népi világítás (Die ungarische Volksbeleuchtung). NéprÉrt 32 (1940) 87—126.
- Méri, 1964. = I. Méri: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában (Bericht über die Ausgrabungen in Kardoskút). RégFüz Ser. II:12. Budapest 1964.
- Parádi, 1979. N. Parádi: Sarvaly középkori pincéi és kemencéi (Die Keller und Öfen der mittelalterlichen Ortschaft Sarvaly). ArchÉrt 106 (1979) 52—66.
1. Holl 1979, 33—51., 1—14. kép. — Parádi 1979, 52—66., 1—10. kép — Holl—Parádi 1978/79, 143—148., 89—94. t.
 2. MRT 3 (1970) 99.
 3. A falu történetére vonatkozó adatok egy része felsorolva: MRT 3 (1970) 99.
 4. A felsorolt 16. századi összeirás adatok: OL DC.
 5. Fr. Pesty: Magyarországi helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Budapest 1888, I. kötet, 168.
 6. MRT 3 (1970) 99.; helyszínrajza; uo. 97.
 7. MRT 3 (1970) 98—99., 30—31. kép. A táblahivatkozás és a táblaszöveg téves. Helyesen: 27. t. 1, 5. (A 27. t. 2-en a földvár látszik.)
 8. Az Árpád-kori falusi templomoknak csak egy részéhez tartozott torony, de ezekhez is legtöbbször a templomnál később építették hozzá. Az egregyi templomot és a tornyát egymáshoz közeli időben, a 13. század második negyedében építették. Czeglédy—Entz 1967, 198. 200—202. — A szigliget-avasi és a mecseknádasdi Szent István templomnál a torony hozzáépítését a 13. század második felére határozták meg. Kozák 1966, 116, 128., 159. kép. — M. G. Sándor: A mecseknádasdi Szent István templom. Adatok Mecseknádasd középkori településtörténetéhez (St. Stephans Kirche in Mecseknádasd). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 16 (1971) 131, 141., 4. kép.
 9. Az V. szelvényben és a földvárban mutatkozott kavicsos altalaj.
 10. Holl 1979, 9, 11. kép. A kemencés helyiségek többsége az említetteknel nagyobb alapterületű.
 11. Parádi 1979, 61., 9. kép 1—2. — Kovalovszki 1969, 246—247., 25. kép.
 12. Holl 1979, 8—11. kép.
 13. Holl 1979, 35—50. — Parádi 1979, 65.
 14. A sarvalyi edényekre: Holl—Parádi 1978/79, 146., 94. t. 1—2.
 15. MRT 2 (1969) Nagyvázsony—Csepely, 33/27. lelőhely, 142., 30. t. 6. — MRT 3 (1970) Adorjánháza, 1/13. lelőhely, 18., 1. kép 18, 20, 21, 21a.; Adorjánháza—Jánosi, 1/18. lelőhely, 20., 1. kép 30, 34; Ajka—Tócsok, 2/13. lelőhely, 27—28., 6. kép 2—3, 7.; Borszörcsök—Ikland, 9/12. lelőhely, 42., 6. kép 26—28.; Csabrendek—Alcsab, 10/5. lelőhely, 49—50., 10. kép 18, 27.; Gógánfa—Máhó, 17/5. lelőhely, 92—94., 28. kép 21—23.; Iszkáz—Pacsiháza, 22/7. lelőhely, 112., 35. kép 27—28.; Kamond Nagyberzseny, 23/4. lelőhely, 114—115., 36. kép 13—15.; Káptalanfa—Barátfa, 25/3. lelőhely, 122—124., 39. kép 23, 25.; Kisszölös 32/1. lelőhely, 139., 41. kép 9, 11.; Kisvásárhely, 33/5. lelőhely, 141—142., 41. kép 23.; Nagyalásony—Otvös, 38/5. lelőhely, 158., 44. kép 25, 31.; Nemeshany—Nagyhany, 41/1. lelőhely, 166., 46. kép 23, 26.; Nagygörbő, 39/3. lelőhely, 160—162., 49. kép 33—34.; Ukk—Ukkmindszent, 61/3. lelőhely, 248—249., 75. kép 23. — MRT 4 (1972) Külsővat-Bánd, 40/15. lelőhely, 137—138., 17. tábla 34.; Románd—Hosszúrétek, 68/15. lelőhely, 224—225., 18. tábla 35.
 16. MRT 3 (1970) Adorjánháza, 1/13. lelőhely, 1. kép 16, 16/a., 22, 22/a.; Kamond, 23/10. lelőhely, 38. kép 8. — MRT 4 (1972) Nemesszalók—Antfa, 56/8. lelőhely, 18. t. 17.; Ugod—Olaszfalu, 75/7. lelőhely, 18. t. 38.; Szápár—Faluhely, 70/1. lelőhely, 18. t. 36.
 17. MRT 3 (1970) 43/12. lelőhely, 50. kép 17, 19—20.
 18. Méri 1964, IX. t. 1—3., X. t. 2, 5.
 19. Ilyen edényt említ Méri 1964, 74., 144. jegyzet. Leleltető: Ócsa—Ómértföldek. — A képet is közli: I. Fodor: Cserépüstjeink származása. (On the origins of clay kettles from Hungary). Arch.Ért. 102 (1975) 261., 5. kép.
 20. A 19. jegyzetben idézett Ócsa—Ómértföldekről származó fazék alakú üstön kívül ide tartozik az Esztergom—Szentkirály falu ásatása során felszínre került magasabb testű fazék alakú cserépüst (leltározatlan cserépedény, Esztergom, Balassa Bálint Múzeum). — A nagytétényi római tábor feltárásakor, a középkori Tétény falu területén olyan peremfalföredék került elő, amelynel falának íves hajlásából fazék alakra és lapos fenékre következtethetünk. Pereme élben erősen kiugrik, és két téglalap alakú átfúrt lyuk van rajta. Sárgás-barna színe és falának bekarcolt vonalas díszítése is arra utal, hogy a 15. századnál régebbi nem lehet (leltári száma; 56.55. 39. C, Magyar Nemzeti Múzeum, Középkori gyűjtemény).
 21. A díszítetlen peremfalföredékhez hasonlót Nyírad—Deákiből említhetünk. MRT 3 (1970), 43/12. lelőhely, 173., 50. kép 14.
 22. Holl—Parádi 1978/79, 94. t. 1—2.
 23. Lásd a 22. jegyzeten kívül: MRT 2 (1969), Nagyvázsony—Csepely, 33/27. lelőhely, 30. t. 9. — I. Sz. Czeglédy—L. Ágostházy: Berhida középkori temploma. (Die mittelalterliche Kirche von Berhida). VMMK 6 (1967) 223., 16. kép.
 24. A sarvalyi korszok leltári száma: 71.74. C. (Magyar Nemzeti Múzeum, Középkori gyűjtemény).
 25. MRT 1 (1966), Zalaszántó—Kovácsi, 58/6. lelőhely, 178.
 26. A sarvalyi leltári száma: 75.81.78. C. (Magyar Nemzeti Múzeum, Középkori gyűjtemény). — MRT 2 (1969), Balatonfűzfő—Mámai templomrom, 7/2. lelőhely, 46.
 27. MRT 4 (1972), Takácsi—Faluhely, 72/4. lelőhely, 236.
 28. A sarvalyi ásatásból több fogaskerekes díszítésű pohár és töredék ismert. Ezekben kívül két fogas-

- kerekes diszítésű pohártalpat Nyirád—Deákiról említhetünk. *MRT 3 (1970)*, 43/12. lelőhely, 173., 50. kép 11—12.
29. *Márkus 1940*, 116., 17. ábra 9.
30. *Márkus 1940*, 111—112.
31. *I. Holl: Külföldi kerámia Magyarországon (XIII—XVI. század.) (Ausländische Keramikfunde des XIII—XVI. Jahrhunderts in Ungarn)*. *BudRég 16 (1955)* 174., 45. kép. — *I. Holl: Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII—XV. század)*, (*Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda. (13—15. Jahrhundert)*). *BudRég 20 (1963)* 343, 346., 16. kép, 71. kép 8—9, 73. kép 9. — *N. Parádi: Az Esztergom Széchenyi téri ásátás. (Ausgrabungen in Esztergom, Széchenyi-Platz)*. *ArchÉrt 100 (1973)* 244., 10. kép 9—10.
32. A Pomáz—Klisszai gyertyatartó leltári száma: 60. 7.46. C. (Magyar Nemzeti Múzeum, Középkori gyűjtemény). — A Budapest margitszigeti közölte: *Feuërné Tóth R.: A margitszigeti domonkos kolostor. (Le couvent dominicain de l'île Marguerite)* *BudRég 22 (1971)* 262., 12. kép, bal alsó sarokban.
33. Leltári száma: 75.81.60. C. (Magyar Nemzeti Múzeum, Középkori gyűjtemény).
34. Leltári száma: 55.2248.1. (Esztergom, Balassa Bálint Múzeum).
35. Leltári száma: 75.68.200.0. (Magyar Nemzeti Múzeum, Középkori gyűjtemény).
36. A bevágásokkal díszített gyertyatartó leltári száma: 54.1.57., a másik gyertyatartóé: 54.1.56. (Győr, Xántus János Múzeum). — A külföldi emléanyagban az itt tárgyaltaktól többé-kevésbé különböző formájú cserépgyertyatartók is előfordulnak (pl. *V. Nekuda—K. Reichertová: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno 1968. LXXVIII. t. 1—2.*), de a cseréppoharak díszítésével egyező, pecsétlővel benyomott mintával díszítettek is használtak. *H—J. Stoll: Ein tönerner Lichtstock des späten Mittelalters von Magdeburg. A u F 9. (1964) 53—56., Abb. 1., Taf. 8, c.*
37. Így a sarvalyi ásátás 23. számú háza: *Holl 1979*, 44—45., 1, 11. kép, vagy az ecséri templomromnál feltárt ház. *I. Sz. Czeglédy—T. Koppány: A középkori Ecsér falu és temploma. (Ecsér, a medieval village and its church)*. *ArchÉrt 91 (1964)* 54—58., 23—24, 26—27, 29. kép.
38. *Holl 1979*, 33—34., 2—7. kép.
39. *Kovalovszki 1969*, 247., 39. kép.
40. *Holl 1979*, 45.—*Parádi 1979*, 64., 9—10. kép.
41. Ilyen lapos vörös cserépfedők 15. sz-i leletanyaggal együtt kerülnek elő *Holl I.*, Sopron középkori városfalai (Les murs d'enceinte médiévaux de Sopron). *ArchÉrt 94 (1967)* 177.; *ArchÉrt 95 (1968)* 193, 196.
42. Sarvaly falu leletanyagának feldolgozása során nyert adataim szerint ez a kés is az osztrák Steyer mestereinek készítménye. A késen látható elmosódott kovácsjegy legjobban az 1531-ben kiadott (Nr. 7—8.) két mesterjegyhez hasonlít, de a korrózió miatt teljesen nem azonosítható. A kérdésről: *I. Holl—N. Parádi: Sarvaly. FontesArchHung Budapest 1982.*
43. Más középkori falvak ásátási eredményei is arra mutatnak, hogy a feltárt kerámia-leletek a falu életének teljes kontinuitását nem jelzik; elsősorban a pusztulás időszakát képviselik a leletek, s korábbról jóval kevesebb marad fenn. Ha egy korábbi periódus anyaga nagyobb mennyiséggel van képviselve, úgy azt jóval jelentősebbnek ítélnélhetjük.
44. A díszítés a Somogy megyében feltárt fazekeskemencék kerámiáival vethető össze, ezeket az ásató szerint a 13. sz. elejéig használták. *Parádi N.*, A Hács—Béndekpusztai Árpád-kori edényégető-kemence (Le four de potier de l'époque arpadienne de Hács—Béndekpuszta). *ArchÉrt 94 (1967)* 28—33. A csehszlovákiai kerámiáknál hasonló díszítés a 12—13. sz.-ban egyaránt előfordul. *P. Radomersky—M. Richter: Korpus česke středověké keramiky datované mincemi. Sbornik Narodního Muzea v Praze, Historia 28 (1974)* 78—82.
45. Sopronban 13. sz-i rétegben. *Holl I.*, Sopron középkori városfalai IV. (Les murs médiévaux de l'enceinte de Sopron IV.). *ArchÉrt 100 (1973)* 199—200.
46. Kisméretű várakról eddig kevés adattal rendelkezünk. *Miklós S.*, Árpád-kori földvár Váchartyán—Várhegyen *ArchÉrt 105 (1978)* 95—105.; *N. Parádi: A kácsi középkori lakótorony. ActaArchHung 34 (1982)*. A korai feudális várak kérdéséről *Nováki Gy.—Sándorfi Gy.—Miklós Zs.*, A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. (Vorgeschichtliche und mittelalterliche Burgen im Börzsöny-Gebirge (Budapest 1979. (Fontes-ArchHung) 93, 121.
47. *MRT 3. (1970)* 98—99. (Török L. megfigyelése.)
48. Az ilyen kisméretű templomoknál a Ny-i homlokzat elé épített torony aránylag ritka. A távolabbi környék hasonló alaprajzú templomait az új kutatás a 13. sz. második felében kap tornyot. *Sz. Czeglédy I.—Entz G. 1967* 200—202. — *Kozák K.*, A román kori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról (Über die Entwicklung des romanischen geraden Chorabschlusses in Ungarn). *Magyar Műemlékvédelem 1961—1962.* 111—133. (13. sz. közepe — m. fele) — A korábbi, torony nélküli kis falusi templomok egy része is a század második felében kap tornyot. Lásd pl. *G. Sándor M.*, A mecseknádasdi Szent István templom kutatása (Die Forschung des St. Stefans-Kirche von Mecseknádasd). *Magyar Műemlékvédelem 7 (1971—1972)* 180—194. — A 13. sz. közepére keltezik azt a nagyon közelálló alaprajzú kis templomot Csehországban, melynek tornya ugyancsak az É-i fal síkjába eltolva áll: *J. Kuthan: Středověká architektura v jiznich Čechách. Česke Budejovice, 1976. (Řesanice)*. Egy másik cseh példa (Nechvalice) is a század közepe után épülhetett, ennek is oldalra tolt tornya van; *A. Merhautova: Rane středověká architektura Čechách. Praha 1971.* 175. — A datálásnál nemcsak az említett példákban indultunk ki (a homlokzati torony kis templomoknál korábban, főleg az 1200-as évektől már jelentkezik); döntőbbnek tartottuk a védelmi szükségesség felismerésének valószínű időpontját.

ERFORSCHUNG DES MITTELALTERLICHEN DORFES VON NAGYKESZI

Zur besseren Erkennung der mittelalterlichen Dörfer in Transdanubien wurde 1979 eine kleinere Forschungsarbeit auf dem Gebiet des einstigen Dorfes Nagykeszi in der Nähe der heutigen Gemeinde Gyepükaján im Komitat Veszprém angestellt.

Die Mauer des einschiffigen Kirchengebäudes mit geraden Chorschluß, sowie der aus der Chormauerflut nördlich leicht herausragende Kirchturm bestehen auch heute noch in ruinösem Zustand (Abb. 2 u. 3). Vergleichlich mit Befunden aus Untersuchungen an ähnlichen Kirchen aus dem romanischen Zeitalter, kann das 2. Viertel des 13. Jahrhunderts als Zeitpunkt für die Entstehung der Kirche bestimmt werden.

Aus den Schurfgräben im Erkundungsprofil III westlich von der Kirche konnten die Reste eines Wohngebäudes freigelegt werden (Abb. 2, 4 u. 5). Im freigelegten Ofenraum des Hauses mit rechteckigem Grundriss stand der Ofen in der nordöstlichen Ecke (Abb. 4—6). Anhand von Beobachtungen bei bisher angestellten Ausgrabungsarbeiten in Dörfern von Transdanubien (Sümeg—Sarvaly, Nagyvázsöny—Csepely) kann man darauf schliessen, dass auf der Nordseite ein witerer Raum an die mit dem Ofen benachbarte Mauer angeschlossen war und das Haus zumindest aus 2 Räumen bestehen dürfte. Das Fundament des Hauses bestand aus einer mit etwas Stein gemischten Grobkieselschicht (Abb. 4,6). Der Unterboden des Ofens, gebaut aus im unteren Teil in Ton gebetteten Steinen, hatte ein dreischichtig gelehntes Unterfutter, was darauf hinweist, dass der Ofen zweimal erneuert worden war (Abb. 6—9). Aus jedem der 3 gelehnten Schichten des Ofenunterbodens kamen Bruchstücke von Tongefässen zum Vorschein (Abb. 13). Aus den Bruchstücken von der oberen und unteren Bodenschicht konnten mehrere Töpfe wiederhergestellt werden (Abb. 10, 11). Die Keramikgegenstände, gefunden im Hause (Abb. 12/1—3; Abb. 14/5) bzw. an anderen Ausgrabungsstellen, glichen den aus Dorfsausgrabungsarbeiten in der Umgebung stammenden Keramiken. Die Entstehung des freigelegten Hauses lässt sich auf die zweite Hälfte des 15. Jh. oder auf die erstere Hälfte des 16. Jh. datieren. Das Fundament des Hauses, seine erschlossenen Abmessungen und die Grundrisslösung, die innere Einteilung sowie die Anordnung des Ofens weisen insgesamt darauf hin, dass es hierbei um ein

aus der Volksarchitektur von West- und Südwest-Transdanubien bekanntes sog. Wohnküchenhaus handelt; dadurch wird wiederum die Annahme bestätigt, dass dieser Haustyp in den Dörfern des späten Mittelalters (15. bis 16. Jh.) auf dem mittleren Gebiet Transdanubiens allgemein verbreitet war.

Die kleine Erdschanze, vom Kirchengebäude in nordwestlicher Richtung 130 m entfernt gelegen, ist von einem umlaufenden Graben umgeben (Abb. 2, 15—16). Der Graben war nur geringfügig aufgefüllt und es kam gleich der stark kiesel- und sandhaltige Untergrund zum Vorschein, was darauf hinweist, dass man den Graben während des Bestehens des Dorfes nicht auffüllen liess (Abb. 15,17). Die hier gefundene Keramik (Abb. 20/1—5) dürfte in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts bis Anfang des 16. Jahrhunderts entstanden sein, während das eiserne Messer (Abb. 21/7—7a) auf die 30er Jahre des 16. Jahrhunderts datiert werden kann.

Im einen Teil der künstlich nicht erhöhten Erdschanzung zeigte sich eine Schicht aus dem Gemisch grösserer Kiesel und kleinerer Steine, im anderen Teil eine Schicht aus runden Steinen, gemischt mit Ziegelsteinen und römischen Dachziegeln (Abb. 18). Hieraus kamen Keramikreste überwiegend aus der Arpadenzeit zum Vorschein (Abb. 19; Abb. 20/6—13). Spuren, die auf das einstige Bestehen eines Gebäudes oder auf den Abbrand desselben hinwiesen, waren nicht aufzufinden.

Die Erdschanzung zählt von ihrer Grösse, insbesondere aber von ihrer orographischen Gestaltung her zu den kleinsten der bekannten Erdfestungen. Insgesamt gibt dies den Anlass, darauf zu schliessen, dass hier Ende des 12. Jahrhunderts, Anfang des 13. Jahrhunderts ein Kleinadeligenhof entstanden war, der später nicht weiter ausgebaut wurde. Anstelle der Erweiterung ergab die Notwendigkeit der wirksamen Verteidigung eine bessere Lösung: Mitte des 13. Jahrhunderts haben die hier ansässigen Kleinadeligen die Dorfkirche mit dem Schutzturm aufgebaut. Im Erdgeschoss hatte der Turm keinen Eingang und im 1. und 2. Obergeschoss war er mit Schießchartenfenstern versehen (Abb. 3), wodurch der aus der Mauerflut auf der Nordseite ungewöhnlicherweise hinausragende Turm auch zur Verteidigung des westlichen Eingangs geeignet war.